

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

1982
A MAGYAR, A FINN ÉS A SZÖLKUP HANGRENDSZER

NYELVTIPOLÓGIAI VIZSGÁLATA

Irta: M Á R K T A M Á S

Pécs, 1971.

Diss. B 351

SZERKEZETI VÁZLAT

I. Bevezetés

1. A fonológiai tipológia
- 2.1. A fonológia és a fonetika
- 2.2. A fonológia és a többi nyelvi szint
- 2.3. A fonéma
- 2.4. A fonológiai oppozíció; korreláció
3. A morfológia
4. A dolgozat célja

II. Fonológiai elemzés

- 1.1. A magyar nyelv fonémáiról
- 1.2.1. A magánhangzó rendszer
- 1.2.2. A hangkorrelációk
- 1.2.2.1. Hosszusági korreláció
- 1.2.2.2. Zártsági korreláció
- 1.2.2.3. Palatális-veláris korreláció
- 1.2.2.4. A labialitás korrelációja
- 1.3.1. A mássalhangzó rendszer
- 1.3.2.1. Hosszusági korreláció
- 1.3.2.2. Zöngésségi korreláció
- 1.3.2.3. A képzés helye szerinti korreláció
- 1.3.2.4. A képzés módja szerinti korreláció
- 2.1. A finn nyelv fonémáiról
- 2.2.1. A magánhangzó rendszer
- 2.2.2. A hangkorrelációk
- 2.2.2.1. Hosszusági korreláció

- 2.2.2.2. Palatális-veláris korreláció
- 2.2.2.3. Zártsági korreláció
- 2.2.2.4. A labialitás korrelációja
- 2.3.1. A diftongusok
- 2.3.2. A hangkorrelációk
 - 2.3.2.1. Az első elem különbözése alapján
 - 2.3.2.2. A második elem különbözése alapján
 - 2.3.2.3. Mindkét elem különbözése alapján
- 2.4.1. A mássalhangzó rendszer
 - 2.4.2.1. Hosszusági korreláció
 - 2.4.2.2. Zöngésségi korreláció
 - 2.4.2.3. A képzés helye szerinti korreláció
 - 2.4.2.4. A képzés módja szerinti korreláció
- 3.1. A szölkup nyelv fonémáiról
 - 3.2.1. A magánhangzó rendszer
 - 3.2.2. A hangkorrelációk
 - 3.2.2.1. Hosszusági korreláció
 - 3.2.2.2. Zártsági korreláció
 - 3.2.2.3. Palatális-veláris korreláció
 - 3.2.2.4. A labialitás korrelációja
 - 3.3.1. A mássalhangzó rendszer
 - 3.3.2. A hangkorrelációk
 - 3.3.2.1. Geminációs korreláció
 - 3.3.2.2. Nazalizációs korreláció
 - 3.3.2.3. A képzés helye szerinti korreláció
 - 3.3.2.4. Palatalizációs korreláció

III. Morfonológiai elemzés

1. A magyar nyelv morfonológiájához

1.1. A szabad morféma alternációi

1.2. A kötött morféma alternációi

1.3. A szabad és a kötött morféma találkozása

1.4. Egyéb elemek

2. A finn nyelv morfonológiájához

2.1. A szabad morféma alternációi

2.2. A kötött morféma alternációi

2.3. A szabad és a kötött morféma találkozása

2.4. Egyéb elemek

3. A szőlő nyelv morfonológiájához

3.1. A szabad morféma alternációi

3.2. A kötött morféma alternációi

3.3. A szabad és a kötött morféma találkozása

3.4. Egyéb elemek

IV. Statisztikai vizsgálatok

1. A magyar nyelvben

2. A finn nyelvben

3. A szőlő nyelvben

V. Tipizálás

1. A magánhangzók

2. A mássalhangzók

FÜGGELÉK: A szótag

1. A magyarban

2. A finnben

3. A szőlőben

4. Összevetés

I.

1. A világ valamennyi beszélt emberi nyelvében a fonémák ugyanazon szerepet kapják: morféákat különböztetnek meg, szótesteket formálnak. Sőt: a fonémák megalkotására szolgáló beszélőszervek is egyformák /az egyedi különbségektől eltekintve/. Ezen tényezők közül egyenesen következik az a relative sok közös vonás, mely a fonológiai rendszerek közt felismerhető.

A fonológiai rendszerről való fogalomalkotást szolgálja az elemek minél alaposabb kiaknázása. Így juthatunk el az illető nyelvet jellemző univerzálékhoz. A nyelvészeti univerzálék kérdése /itt konkrétan csak a fonológiai univerzáléké/ és a nyelvészeti tipológia szorosan összefügg; csupán ugyanazon jelenség két különböző oldalát jelzik. Az univerzálék -- abban az értelemben, hogy "univerzálisan jelenlevő" -- nélkülözhetetlenek a tipológia számára, előfeltételei a tipológiai osztályozásnak. Ez abból a lényegi megállapításból is következik, hogy ti. a tipológia isomorfizmussal operál.

A vizsgálandó nyelvekben fellelhető fonológiai isomorfizmust szándékoztam dolgozatomban az osztályozásra felhasználni.

2.1. A hangrendszer vizsgálatában a hagyományos /értem ezen: nem generatív/ felfogás szerint két egymástól eltérő, de részleteiben mégis nehezen különválasztható diszciplína áll egymás mellett: a fonetika illetve a fonológia. A korábban egységes hangtan tehát kettévált.

A két diszciplína elkülönülése nem jelenti azonban a köztük lévő kapcsolatok teljes megszakadását, s azt sem, hogy egymásrautaltság többé nem állhat fenn. Sőt talán éppen ellenkezőleg. Egymás eredményeit — megfelelő mértékben — bármikor felhasználhatják.

Trubetzkoy klasszikus megfogalmazása szerint a fonetika a beszéd folyamat hangtana, a fonológia a nyelvi képződmény hangtana. Vagyis a fonetika a hang keletkezésével, fiziológiájával stb., a fonológia a hang beszédben betöltött funkciójával, nyelvi szerepével foglalkozik.

Szükségnek láttam e néhány bevezető gondolat tisztázását, hogy ezzel világosan meg lehessen jelölni az utat, melyen a továbbiakban haladni kívánok. Munkámban a három fent megjelölt nyelv fonológiai hangrendszerének analizisére törekedtem.

Az analizált fonológiai rendszerek megmutathatnak bizonyos univerzálékat, melyek jellemzőek a vizsgált nyelvekre. Ezen jellemző univerzálék egymás mellé állításával olyan tipológiai törvényszerűségekre tehetünk szert, melyek mindhárom nyelvet érintik.

2.2. A fonológia nem szigetelődött el mereven a többi nyelvi szinttől. Szinte kialakulásától kezdve az ún. "szófonológia" kapcsolatban állt a morfológiával, de még a szintaxissal is. Ilyan alapon beszélhetünk a morfológiáról /vagy morfofonológiáról/ és a mondattani fonológiáról /vagy szintaxis fonológiáról/. A tágabb értelemben vett fonológián tehát nemcsak a "szófonológiát", hanem a morfo- és a szintaxis fonológiát is értjük. Ennek hangsúlyozására különösen azért van szükség, mivel a hang nem különülhet el a beszédfolyamattól, következésképpen a környezet által kiváltott mindenegybes változását, alakulását is figyelemmel kell kísérni.

Amennyiben ezt a felfogást nem sikerült a mondatfonológiában teljességgel megvalósítani, annak az az oka, hogy nem állt rendelkezésemre megfelelő hiteltű és mennyiségű anyag.

2.3. A fonológia számára döntő fontosságú alapegység a fonéma, melynek nyelvenkénti konkretizálása, pontos körülhatárolása lényeges feladat. A fonéma-meghatározások fontos része a nyelvi szerep kérdése. A fonéma megkülönböztető /distinctiv/ jegyek halmazaként kezelendő: a megkülönböztető jegyeket pedig a fonetika is szolgáltathatja. /Ime a kölcsönhatás a két részdisciplina közt/.

Felfoghatjuk a fonémát a nyelvi kommunikáció alapelemének is, mely egyben segítségül szolgál a nyelv fonemikai szerkezetének megvalósítására.

Nem mellékes az sem, hogy a fonémában a jelen-

téskölcsönző tényező a domináló, nem pedig a jelentéshordozó; hiszen a fonémának önmagában nincs jelentése. Más szóval a fonéma funkciója annak a megjelölése egy magasabb nyelvi egységen belül, "hogy az egységnek más a jelentése, mint egy egyenértékű egységnek, amely minden egyezés mellett más fonémát tartalmaz ugyanazon a helyen". /Jakobson/

feltételezésünket igazolhatja e három vizsgálandó nyelv is.

A fonéma és a fonémakapcsolat szintén elkülönítendő egymástól. Általános felfogás szerint a lényege, hogy az illető fonémakapcsolat elemei egy vagy két szótagba sorolhatók-e. Amennyiben az előbbi, akkor fonéma, ha az utóbbi, akkor fonémakapcsolat! Ez igen egyszerű megkülönböztetés, de nem mindig járható út; e felfogás alapján például fonémakapcsolatnak számít a löt-te tt-je — ez önkényes eljárás.

2.4. Felmerül a kérdés, hogy a fonémák egymással milyen viszonyban állhatnak. Ha összehasonlítjuk őket, gyakran bizonyos ellentét /vagy másképp oppozíciós viszony/ fedezhető fel köztük. A fonológiai oppozíció tehát hangellentét, mely egyben jelentés megkülönböztetésre is szolgálhat.

Ennek kapcsán lényeges feltevés az, hogy valamennyi nyelv korlátozott számú alapvető megkülönböztetésekkel működik, ezek pedig az oppozíciók egész halmazát hozzák létre. Az ellentétek felhasználását tekintve a nyelvek közt levő lényeges különbségekre bukkanhatunk. Ami az egyik rendszert jellemzi, nem feltétlen jellemző a másakra.

A nyelvre jellemző fonológiai oppozíciók téra alakítja ki a fonológiai rendszert. Nyelvenként különböző ugyanannak a hangellentétnek a felhasználási foka. Amennyiben a hangellentét tagjait egy fonológiai tulajdonság megléte vagy hiánya jellemzi, akkor korrelatív párokról beszélhetünk, az egyazon típusú korrelatív

párok sorozata pedig létrehozza a korrelációt!

Két fonéma eltérése csak egyetlen konkrét és egyértelmű különbséget tartalmazhat — ezt is a signans /jelölő/ szintjén.

A rendszerben azonban találhatók olyan hangok is, melyek nem alkotnak ellentétpárt, ezeket szokás disjunct fonémáknak nevezni.

Olyan fonémák is léteznek, melyek egymással soha fel nem cserélhetők /a környezet szabja meg létüket/, az ilyenek soha nem képeznek fonológiai oppozíciót.

A fennálló hangellentét bizonyos körülmények közt neutralizálódhat:

pl.: szőlőp: szővégi p/m

— —

tápáp/tápám

3. A fonológia jellegzetes területe a morfológia, mely már pusztán létevel is bizonyítja, hogy a hangok /-fonémák/ nem önmagukban léteznek, hanem csakis az egyéb nyelvi jelenségekkel összefüggésben. Az uráli nyelvekben, melyeknek sajátja, hogy a tövekhez toldalék-morfémákat fűzünk, különösen lényeges összegezni, hogy az alaktani elemek érintkezési határán miképpen viselkednek a hangok. A megoldásra váró kérdés: milyen hang-eszközökkel él az illető nyelv a morfológiai változások során. Azaz a szó különböző morfológiai elemeinek fonológiai szerkezetét is /mely a toldalékolás folyamán megváltozhatott/ elemezni kell.

A morfológiai rendszer voltaképpen azoknak a módozatoknak a hálózatát jelzi, melyben a morfémákat változatos fonológiai alakban mutatja be a nyelv.

4. E dolgozat célja a fentiekben vázolt alapokon nyugvóan a címben foglalt három nyelv hangrendszerének analizise, és ennek alapján a tipológiai jellegzetességek leszűrése. A fonológiai analízist talán teljesebbé teszi bizonyos statisztikus tulajdonságok értékelése, hiszen tudott dolog, hogy ezek a tulajdonságok a fonológiai rendszert is meghatározó erővel rendelkeznek.

Irodalom: J.B. Carroll, The Study of Language: Cambridge 1963.; J. Greenberg, Nature and Uses of Linguistic Typologies: IJAL-23. 68-77.; Z.S. Harris, From Phonem to Morpheme: Language 31. 190-222; F. Hockett, A Course in Modern Linguistic: N.Y. 1965; R. Jakobson, Phonem and Phonology: Sel. Wr. I. 230-233; Uő, Typological Studies: Sel. Wr. I. 523-532; Uő, Zur Struktur des Phonems: Sel. Wr. I. 280-310; N.S. Trubetskov, Gedanken über Morphologie: Travaux 4/1931/ 160-163.

II.

Fonológiai elemzés

E fejezet a nyelvek "szófonológiai", azaz a szűkebb értelemben vett fonológiai elemzését tartalmazza.

1.1. A magyar nyelvben 39 fonémát szoktak elkülöníteni. E fonémák két többé-kevésbé jól elkülöníthető csoportba rendeződnek, azaz a mássalhangzókhoz 25, a magánhangzókhoz 14 fonéma tartozik. A magyarban is a fonológiai és a fonetikai megkülönböztető jegyek együttese határozza meg a fonémák arculatát. Természetesen az előző a domináló, de az utóbbit sem lehet mellőzni.

1.2.1. A magyar magánhangzók rendszerbe foglalásakor derül fény arra, hogy a fonetikai és a fonológiai rendszer közt különbség van. Míg a fonetikai különböző hatások eredményeként asszimetrikus, hiányokat, ki nem használt lehetőségeket mutat, addig a fonológiai viszonylagos zárttságra törekszik.

1.	ü	ű	i	í	u	ú
2.	ö	ó	-	-	o	ó
3.	-	-	e	é	a	á

Mereven értelmezett szimmetriáról itt sem beszélhetünk.

1.2.2. A fenti fonémák meghatározott hangkorrelációkat alkotnak. E korrelációk változó száma oppozícióból alakulnak ki.

1.2.2.1. Hosszuság korreláció

Teljes egészében jellemzi a magánhangzó állományt, kiterjed mindenegyres fonémára. E párok némelyike csak fonológiailag pár, hiszen fonetikai értelemben egyik-másik közt lényeges különbség van. Gondolok itt elsősorban az a - á és az e - é párra. A fonológiai rendszerből az un. középzárt e kimarad, így alakul ki az e - ó rövid-hosszu pár, mely ezáltal támogatja a másik, fonetikai szempontból szintén asszimetrikus a - á párt.

Le kell szögeznünk, hogy a hosszú magánhangzó önálló fonéma, amely elvileg a szótagnak illetve a szónak bármely helyén felléphet. E korrelációban a rövid pár a jelöletlen, a hosszú a jelölt elem.

A következő oppozíciók lehetségesek:

Az u - ú, ü - ő, i - í párokat nem erősíti meg az eltérésben semmiféle kvalitásbeli különbség.

Már az o - ó, ö - ő esetében bizonyos minőségi különbség is közrejátszik. Ez a különbség fonetikai jellegű, ti. fél fokkal zártabb a hosszú elem a rövidnél.

Az a - á, e - é világosan érzékelhető minőségi különbségről árulkodik. Az a labiális, az á illabiális; az utóbbi párra vonatkozókat lásd fentebb!

Szóalakok /szálat a jelentés/ megkülönböztetésére valamennyi alkalmas. Pl.: hat - hát, ver - vér, zug - zúg stb. Ez a képesség azonban változó: a nyílt hangzóktól kiindulva csökkenő tendenciájú.

1.2.2.2. Zártsági korreláció

Különválasztva a rövid és hosszú elemeket, a következőkben bemutatom az idetartozó hangpárokat.

Rövid: u - o, o - a, ü - ö, i - e

Hosszú: ú - ó, ó - á, ű - ő, í - é

Példák a szóalak elkülönítésére: visz - vesz, tor - tar
szúr - szór, szűr - ször

Az oppozíciók párok között fonológiaiilag egy fokú nyílt-zárt hangellentét szerepel. Ez alól csupán az i - e kivétel, itt ti. két fokú az eltérés! A fonetikai három nyílásfok mellett csak kettőt használunk, az oppozíció tagjai ugyanis vagy nyílt, vagy zárt fokúak, megvalósítva így módon a binarizmust. Tovább lépve: ha a nyílt fok felfogható jelöletlennek, akkor a zárt lesz a jelölt.

1.2.2.3. Palatális-veláris korreláció

E korreláció a magyar fonémák magas illetve mély voltának ellentétén alapul. A rendszer nem teljes. Tekintve, hogy i /í/ -nek nincs meg a megfelelő veláris párja, így pár nélkül maradnak.

Az oppozíciós párok a következők: a - e, á - é, o - ö,
ó - ő, u - ü, ú - ő.

Megterheltségük nem egyforma. Van felfogás, miszerint az u - ü éppen azért nem produkál a magyar nyelvben példát, mivel egytagu szavakban az u, ü fonéma elég ritka.

A szembeállítandó hangalakok pedig zömmel épp az egytagusokból kerülnek ki.

Például: faj - fej, sor - sör, vár - vér, fű - fú stb.

1.2.2.4. A labialitás korrelációja

Voltaképpen részrendszerről van szó, mivel nem terjed ki a magánhangzóállomány egészére. Csak a palatálisok körében figyelhető meg e jelenség, a velárisok közt a pontos labiális-illabiális megfelelés hiányzik. Megterheltségük váltakozó, bár kétségtelenül található a hangellentét létrehívta párok valamennyi esetére példa:

i - ü, í - ő, e - ö, é - ő

kilenc - külön, íz - őz, dél - dől

Az ö és e között fonetikai eltérés is fennáll, mely jelen esetben nemhogy erősíti, de gyengíti ennek a hangellentétnek a hatásfokát. Az egyébként sem nagy hatókörű oppozíció főként a polinimák létrejöttét segíti elő:

veder - vödör

repdes - röpdös.

1.3.1. Mint ahogy a mássalhangzórendszert is módosította a fonológiai szempontú vizsgálódás, úgy a mással-

hangzókat is "át kell értékelnünk". Vannak beszédhangok a magyar nyelvben, amelyek csak egy bizonyos fonéma variánsát reprezentálják /ŋ, m, x stb./. Ezeket — mivel nem fonémák — a fonológiai rendszer nem veszi figyelembe, csakugy mint az ly-nal jelöltet sem, ami ai. a j fonémába olvadt!

Papp István felfogása szerint bizonyos fonémák a részkülönbségektől eltekintve azonos szintre kerülnek. Így egyaránt ajakhangként kezelendő a p, b; f, v. Hasonló módon jár el a j-vel, amely a k, g szintjére kerül, s ezek közös neve: inyhangok. Kétségtelen, hogy hasonló hangsajátságokról van szó, a kérdés pusztán az, szükséges-e feltétlenül az ilyen aránya redukció.

Az ajakhangok kivételével feltüntettem a fonetikai különbségeket is, de mindegyik kategóriát összefoglaló névvel is megjelöltem.

		Expl	Naz	Sp	Aff	Likv
ajak		p, b	m	f, v		
fog	dentális	t, d	n			
	dentialv.			z, sz	c, dz	l, r
	alveopal.			zs, s	cs dzs	
iny	palatális		ny	j	ty, sy	
	palatovel.	k, g				
gége				h		

Igy láthatóvá válnak a közös és megkülönböztető jegyek; egyébként összemosódtak volna! A következőkben

tárjuk fel a lehetséges hangellentéteket.

1.3.2.1. Hosszuság korreláció

Érvényesülési köre korlátozott. Nem terjed ki valamennyi mássalhangzóra, és a meglévő hosszú-rövid párok sem fordulhatnak elő feltétlenül minden helyen. Több szempont alapján sokaknak az a véleménye, hogy a hosszú mássalhangzó /szemben a hosszú magánhangzóval/ nem fonéma. A hosszú mássalhangzó ugyanis /ellentétben rövid párjával/ nem léphet fel szó vagy szótag elején, illetőleg a szó belsejében álló szótag záróelemeként. Ha a hosszú mássalhangzó a rövid fonémával oppozíciót képes alkotni, akkor meg kell kérdőjeleznünk azt az állítást, hogy a hosszú mássalhangzó nem fonéma. Amennyiben viszont ezek nem fonémák, akkor nem lehet korrelációról sem beszélnünk, mivel az csakis fonémákon alapul. Ugyanakkor gyakran fonémakapcsolatnak kell tartanunk a morfémahatáron jelentkező geminálódást /bővebben lásd a morfonológiában/.

A rövid és hosszú mássalhangzó ellentétet hangminőségbeli különbség nem erősíti. Van olyan "pár" is, amelynél a rövid elem hiányzik, illetőleg csak a hosszúnak kombinatorikus variánsa.

dz: odzi /edzhet/

dzs: hodzsa, findzsa /lásd még morfonológia/

1.3.2.2. Zöngésségi korreláció

Ez a zöngés-zöngétlen párok alkotta korreláció sem tudja teljes érvénnyel az egész mássalhangzó állományt áthadni. A nazálisok és a likvidák mind zöngések, a magyarban zöngétlen párjuk nincs. Ugyanigy pár nélkül marad a h és a j

fonéma is. Vagyis a lehetséges párok:

p - b, t - d, k - g, f - v, sz - z, s - zs, c - dz,
cs - dzs, ty - gy.

A szóalak megkülönböztetésére példa: pup - bub, tér - dér,
köp - göb, szász - száz stb.

Ezzel a felsorolással csak az elméletileg számbe-
vehető párokat írtuk le. Ez azonban korántsem jelenti
azt, hogy mindenkor és mindenütt nyelvi lehetőség nyi-
lik alkalmazásukra. A szóeleji ty - gy szembenállást
a magyar nem ismeri. Hasonlóképpen lehetetlen az f - v,
s - zs ellentétezése szó végén. Rajtuk kívül a c - dz,
cs - dzs párok korlátozott működési köre is említésre
vár. Az idézett párok szó elején /és szó végén/ egyál-
talan nem jelentkeznek.

Természetesen ezeknek a pároknak a hatásfoka
és kiterjedtsége meglehetősen változatos. A fentiek
olyan lehetőségeket kínálnak, melyeket a magyar nyelv
felhasználhatna. Hogy ezek a lehetőségek mégsem reali-
zálódnak minden esetben, az az illető hangok /dz, ty,
stb./ alacsony frekvenciájának tudható be.

A fenti korrelációban a zöngétlen fonémák képví-
selik a jelöletlen, a zöngések a jelölt elemet.

1.3.2.3. A képzés helye szerinti korreláció

A párok elemei minden egyéb hangsajátosságban megegyez-
nek, csak a képzési helyük más /az eltérésben a fokoza-
tosság figyelembe veendő/. Az eddigiekhez viszonyítva
még kevesebb ténylegesen felhasznált lehetőséggel talál-
kozunk itt.

Lehet: p - t, t - k, b - d, d - g, m - n, n - ny,

f - sz, sz - h, stb.

E párok is elkülöníthetnek hangalakokat: gép - tég,
tör - kör, mész - néz, fur - szur, szó - hó, zár - jár
stb.

Itt is érezhető: a párok hatásköre összefüggésben kell, hogy álljon az elemek tényleges gyakoriságával. Valószínű ti., hogy egy hangellentét korlátozott szerepű, ha az ellentét valamelyik tagja ritkán, illetve csak speciális szóhelyzetekben jelentkezik.

1.3.2.4. A képzés módja szerinti korreláció

Az itt működő hangellentétek is képesek a hangtestek megkülönböztetése révén jelentések elkülönítésére. A tagok a képzésmód kivételével minden esetben megegyeznek.

exploziva - spiráns: p - f, b - v, t - s, t - sz,
d - zs

spiráns - affrikáta: sz - cs, s - cs, z - dz,
zs - dzs

Ha a rezonancia módját emeljük ki, akkor éles választóvonal húzható a mássalhangzók közt: vagy nazálisok, vagy nem. Azaz értelemszerűen vannak nazális mássalhangzók és nem nazálisok (= orálisok) a magyar nyelvben. Tekintve, hogy nazális fonéma csak három van, pontos egyensúlyról nem beszélhetünk: csak a zárhangokra terjed ki, az összes többi esetben csak orális hangokról szólhatunk. /Jelöltnek minősítendő a három nazális fonéma, a jelöletlen orálisokhoz viszonyítva./ A binaritás jelen esetben kétségtelenül kézzelfoghatóbb, hiszen a nazalitás léte vagy hiánya jellemzi őket.

Ez a típusú korreláció jellegében tér el a többitől. Míg azokban az ellentétezés homogén, addig itt erről csak relative beszélhetünk. Annyan ténylegesen létező a hangellentét, hogy a mód más az egyikben, s más a másokban. Több fokozatává ott válik, hogy miben tér el az illető páron belül a képzésmód.

Összehasonlítva magánhangzó és mássalhangzó rendszerünket, feltűnik, hogy az utóbbi esetben a megfelelési lehetőségeket sokkal kisebb mértékben használja fel nyelvünk.

Az itt felvázolt fonológiai alaprendszer a továbbiakban még bővül, és kiteljesedik /lásd morfológia/.

2.1. A finn nyelv fonémáinak száma 45, amelybe 13 mássalhangzó, 16 magánhangzó és 16 diftongus tartozik. E három kategória közt a határ viszonylag határozottan megvonható.

Egymáshoz való viszonyuknak feltárására külön-külön valamennyit megvizsgáljuk.

2.2.1. A magánhangzók

A finn magánhangzó állomány relativ szimmetriáját biztosítja, hogy a fonéma párok hiánytalanul léteznek. A fonetikai és fonológiai rendszer közt csekély az átrendeződés. /Az illebiális a, aa a labiális sorba kerül!/
— —

1.	y	yy	i	ii	u	uu
2.	ö	öö	e	ee	o	oo
3.	ä	ää	-	--	a	aa

/A táblázatban a fonémákat a bevett helyesírási norma alapján jelöltem, s nem transzkribálva./

Bizonyos hiányok menten szembeötlőek: ez azonban már a finn nyelv jellegéből fakad, mely az üres pontokon nem fejlesztett ki fonémákat.

2.2.2. A finn magánhangzó fonémák közt is vannak hangellentétek, vagyis olyan vokalikus tulajdonságok, melyek egymással szembeállítanak bizonyos fonémákat.

2.2.2.1. Hosszuság korreláció

A rövid-hosszu pár alkotása kiterjed az egész magánhangzó állományra. Jellegzetes sajátja e pároknak, hogy semmi másban nem különböznek egymástól, csak kvantitásban. Azaz a finn hosszú magánhangzó sem feszességben, sem zárttsági fokban nem tér el rövid párjától.

Egyes megfigyelések szerint a szó végén álló rövid magánhangzók erős glottis zárral képződnek, sőt ez az egyetlen plusz tényező, mely megkülönbözteti még a rövid és a hosszú magánhangzót; ti. a hosszúra ez nem jellemző.

Egy fontos tényező még határozottabban elkülöníti a rövid és a hosszú magánhangzót: ti. csak a rövidnek diftongizálódnak -- a hosszú soha.

A hangalak megkülönböztető szerepre példa:

ehto - ehto, hõ - hõõ, te - tee, tilli - tilli,
vaka - vaaka.

2.2.2.2. Palatális-veláris korreláció

A rövid és hosszú magánhangzók körében egyaránt vannak palatális-veláris párok, és egyaránt vannak pár nélkül állók. Következésképpen ez a korreláció nem öleli fel egységesen az egész magánhangzó állományt. Pár nélküli fonémák az i, ii, e, ee. Valószínűnek tűnik, hogy e hangok éppen sajátosságos, egyedülálló helyzetüknél fogva léphetik át a hangrend illetőleg az illeszkedés szabta határvonalát, mely vonal a többi magánhangzóra kötelező érvényű.

A következőképpen alakulnak tehát a palatális-veláris párok:

y - u	yy - uu : sylky - salku	syy - suu
ö - o	öö - oo : ylös - ulos	höö - hoo
ä - a	ää - aa : vähä - vaha	sää - saa

A párok aktivitása szemmel láthatóan is különböző. Az illető hang tényleges nyelvi frekvenciájának itt is természetes függvénye a megalkotható hangellentétek "életképessége". Pl.: öö - oo a pár első tagjának ritkasága miatt háttérbe szorul!

2.2.2.3. A zárttsági korreláció

A korreláció alapját képező hangellentét a magánhangzók nyíltságára illetve zárttságára utal. A fogalmat pontosabbá téve: ha egy nyílt magánhangzótól indulunk el /melyet jelöletlennak tekinthetünk/, akkor ennek párja mindig zártabb egy fokkal /vagyis ez nem feltétlenül esik egybe a fonetika által használt zárt hanggal/.

A rövid és hosszú magánhangzókön belül egyaránt fel-
állíthatók ilyen jellegű párok, bár ezeket sem egy-
formán használja fel a szóalakok elkülönítésére a finn.

u - o, o - a, y - ö, i - e, e - ä

uu - oo, oo - aa, yy - öö, ii - ee, ee - ää

tukku - tokko, kolo - kala, jyry - jörö, reki - rike,

vehe - vähä; tee - tää stb.

/Sőt ugyanazon a helyen harmas sor — azaz két pár
összeolvasztása — is lehetne:

i - e - ä : vili - veli - väli

u - o - a : valu - valo - vala/

A hosszú magánhangzóknál ezeknek az oppozícióknak meg-
valósulására kevesebb a példa.

2.2.2.4. A labialitás korrelációja

A finn magánhangzó fonémák labializációját egészen
enyhe ajakkerekítés jelzi /y, u, ö, o/. A kiejtés itt
is, mint általában valamennyi finn magánhangzó eseté-
ben laza, feszítéstől mentes! A hangellentét alapját a
labializáltság megléte, illetve hiánya képezi. Minden
más tekintetben megegyeznek a fonémák.

Rendszerről beszélni nem igen lehet ebben az
esetben, ti. éppen a fonémák felét nem érinti ez a
hangellentét!

A lehetséges párok a következők:

i - y : siki - syki

o - ö : perheen - pörhöön

ii - yy : tiili - tyyli

ee - öö :

A veláris hangok közt egyáltalán nincs pontos labi-

a hangellentéteket, amelyek az első elem különbözősége révén állnak elő, azután amik a második elem eltérése alapján alakulnak ki, végül ha mindkét elem eltér, de ugyanabban a vonatkozásban.

2.3.2.1. Ha az első elem különböző, lehet:

a/ Zártsági korreláció

Nem terjed ki valamennyi diftongusra, így néhány pár nélkül marad.

Pl.:	iu - eu	siula	- seula
	ei - ai	seinä	- säinä
	yi - öi	syin	- söin
	ui - oi	suin	- soin
	oi - ai	voi	- vai
	ou - au	koura	- kaura

Megjegyzendő, hogy némelyik szóban már toldalékolás után keletkezett a diftongus, így ezek a példák szorosabb értelemben a morfonológiához tartoznak.

b/ Palatális-veláris korreláció

Ha lehet, akkor még kevesebb diftongus közt lehet felismerni ezt a hangellentétet. Néhány esetben képesek a hangalakok elkülönítésére is:

ai - ai	päitä	- paita
yi - ui	syitä	- suita
öi - oi	töin	- toin

Tényleges aktivitása elég csekély ezeknek a pároknak; legalábbis az alapszók körében.

2.3.2.2. Ha a második elem tér el, csak labializációs hangellentét keletkezhet. Ez is csak két oppozíciót produkál, vagyis nagyon szűkre szabott a hatása.

22 oldal 1/b

pouta pöytä

Pl.: äy - äi, öy - öi, -- näyt - näit, täysi - täisi.

2.3.2.3. Ha egyazon mozzanatban eltér egymástól mindkét elem, akkor megállapítható:

a/ A zártsági korreláció

ie - ei	tien - tein
uo - ou	tuoko - touko
yö - öy	lyödi - löydi

b/ Palatális-veláris korreláció

uo - yö	tuo - työ
au - äy	Auri - äyri
ou - öy	

c/ A labialitás korrelációja

öy - ei	löypä - löipä
---------	---------------

Az említett korrelációk grammatikai funkciós ereje sokkal jelentősebb, mint ahogy ez látható lesz a morfológiai részben.

2.4.1. A mássalhangzók

A finnben is vannak a mássalhangzó fonémáknak allofonjai, melyeket ki kell zárnunk, hogy megkapjuk a tényleges fonológiai mássalhangzó állományt. Ugyancsak kívül kerülnek az idegen szavakban található speciális fonémák: f, b, g, stb.

		Expl	Haz	Sp	Aff	Likv
ajak		p	m	v		
fog	dentális	t,d	n			
	dentialv.					l,r
	alveolár.			s		

		Expl	Naz	Sp	Aff	Likv
iny	palatális			j		
	palatovel	k	/ŋ/			
gége				h		

Szókezdő helyzetben v, s, m, n, l, r, valamivel hosszabb — fonetikailag! — mint intervokálisan szokott lenni.

2.4.2.1. Hosszuság korreláció

Fonológiai szempontból a rövid illetve hosszú alakok állnak egymással szemben. Ez egyszerűsítést jelent a fonetikai jellegükhöz viszonyítva, mivel aszerint három fokozat különböztethető meg. Fonetikai jellemzője a finn missalhangzónak, hogy szótagzáróként megnyulik. Fonológiai szempontból ez irreleváns jegynek minősül, azaz a fonetikailag így viselkedő hangok is rövid fonémának számítanak.

Nem használja ki teljes mértékben a finn a lehetőségeket. A j, v, h fonémák egyáltalán nem vesznek részt a geminációs korrelációban. A d - dd oppozíció szintén ismeretlen, mivel a d a finnben csak a t gyöngye fokaként jelentkezhet, másrészt a dd csak idegen szavakban fordulhat elő. Az ŋ - ŋŋ sem létezik, mivel az ŋ nem fonéma, hanem pusztán az n fonéma kombinatórikus variánsa /k előtti helyzetben/. Azaz itt a meglévő hosszú fonéma mellől a rövid /t/ pár hiányzik.

Ily módon a következő oppozíciók léteznek:

t - tt, l - ll, k - kk, n - nn, m - mm, r - rr, s - ss,
p - pp.

Ezen fonémák rövid-hosszu hangellentéte képes elkülöníteni a szó hangalakját, a jelentést megkülönböztetendő.

Pl.: kato - katto, palo - pallo, kuka - kukka,
kana - kanna stb.

Előfordulásukat illetőne bizonyos korlátozó szabályok élnek a finn nyelvben is. Nem állhat a hosszú mássalhangzó szótag, illetve szókezdő helyen, valamint második, vagy annál magasabb helyiértékű szótag végén.

2.4.2.2. Zöngésség korreláció

A zöngés-zöngétlen hangellentét rendszerszerű jelentkezéséről nem beszélhetünk a finnben. A fonémák tulajdonképp többsége ti. vagy zöngés, vagy zöngétlen, de feltétlenül pár nélkül lévő. Az egyetlen lehetséges párnak is csekély a működési lehetősége:

t - d maton - maden /Infinitivus Suffixum:

-ta/-tä

-da/-dä

/Érdekes fonetikai vonása a d-nek, hogy gyakran csak félig zöngés./ Fontos még egyszer emlékeztetni arra, hogy az alaprendszerben d csak funkció, vagyis t-nek gyöngye fokaként létezik. Más fonematikus oppozíciókban mindig idegen eredetű szó áll a "második tag" gyanánt.

2.4.2.3. A képzés helye szerinti korreláció

A szónak nem lehet bármely részén ilyen korreláció, hiszen bizonyos helyzetekben csak meghatározott han-

gok állhatnak. Szembeállítható az ajakhangok az
inyhangokkal, lényeges azonban, hogy más tulajdon-
ságban ne különbözzenek a hangellentét párjai egymás-
tól:

t - p, t - k, m - n, s - h.

Példák a szóalak megkülönböztetésre: puoli - tuoli,
tukka - kukka, se - he stb.

Szóvégi helyzetben nem jelentkezhethet ez a korreláció,
mivel ott csak foghangok állhatnak, így ezeknek nincs
mivel hangellentétet alkotni!

2.4.2.4. A képzés módja szerinti korreláció

Kevés olyan oppozíció állítható fel, melyben egyedüli
hangellentétként éppen a képzés módja jelentkezik.

exploríva - spiráns : t - s

p - v

A rezonancia tulajdonságuk alapján a mássalhangzók a
finnben is két csoportot alkotnak: orális és nazális
fonémákat. Tulsúlyban az előbbiek vannak, hiszen csak
három nazális fonéma van: m, n, ŋ; illetve ezeknek
a megfelelő variánsai, melyek a fonológiai képet érdem-
ben nem változtatják meg. A nazalizációs alapon nyugvó
ellentétek csak a zárhangokon belül keletkezhetnek:
p - m, t - n, /k - ŋ/. Az összes többi képzési módban
orális fonémák állnak.

Egészében véve szembeötlő a finn mássalhangzó
rendszerben, hogy hangellentét viszonylag kevészer
fedezhető fel. A korrelációs lehetőségek többségük-

ben kihasználatlanul maradnak, nem ölelik föl az egész mássalhangzó állományt.

A finn mássalhangzó rendszert a mennyiségi korreláció jellemzi, mely ti. relative a legteljesebben érvényesül.

A mássalhangzó kombinációk kérdésére, mint a fonéma állomány jellemző vonására a morfológia keretén belül térek ki.

3.1. A szőlő nyelv fonémáinak száma 27, melyből 16 mássalhangzó és 11 a magánhangzó. Szó elején nem állhat ŋ fonéma, szó végén pedig a w nem jelentkezhetsz. A többi fonéma kisebb-nagyobb egyenetlenséggel megjelenik a szónak szinte valamennyi pontján.

3.2.1. A magánhangzók

A szamojéd nyelvek közül kitűnik a déli ág, egyetlen mai képviselője gazdag magánhangzó rendszerével. Időnként egyes szövegekben /pl.: Prokofjev/ olyan hangoknak a jelei is felbukkannak, melyek voltaképpen csak valamelyik fonéma allofonjainak tekintendők, tehát a fonéma állományból ezek kiesnek.

Ennek megfelelően a következő fonémák ismeretesek:

1.	ü	i	u	í
2.	ö	e	o	é
3.	-	ä	ä	a

Szinte teljesnek tűnik a táblázat, hiszen egyetlen egy pozíció marad üresen!

3.2.2. A fenti magánhangzó fonémák bizonyos korrelációkba rendeződnek, erre már csak változatosságuknál fogva is bőven nyíltak lehetőség.

3.2.2.1. Hosszuság korreláció

A rövid magánhangzók mellett világosan elkülöníthetők a hosszúak is, ám fonéma voltak nem egészen egyértelmű. Van, ami mellette szól: bizonyos esetekben szavak hangalakját különböztethetik meg. Máskor viszont határozottan a rövid fonéma /kombinatorikus/ variánsának tűnik.

Ilyen megfontolás alapján mellőztem a fonémákat bemutató táblázatból a hosszú párokat -- melyeket azonban mégis fel lehet állítani: $\bar{a} - \bar{a}$, $\bar{o} - \bar{o}$, $\bar{u} - \bar{u}$, $\bar{ö} - \bar{ö}$, $\bar{ü} - \bar{ü}$, $\bar{e} - \bar{e}$, $\bar{i} - \bar{i}$, $\bar{ä} - \bar{ä}$, $\bar{é} - \bar{é}$, $\bar{i} - \bar{i}$.
Néhány példa: to - tö, tuqo - tüqo stb.

3.2.2.2. Zártsági korreláció

A korábbiakhoz hasonlóan itt is csak nyílt és zárt fokról beszélünk, eltérve ezzel a fonetika diktálta rendtől, mely alapján a szülőkupban is három nyílásfok különböztethető meg.

A következő oppozíciók kínálkoznak lehetőségként:
 $u - o$, $o - \bar{a}$, $\bar{i} - \bar{e}$, $\bar{e} - \bar{a}$, $\bar{ü} - \bar{ö}$, $\bar{i} - \bar{e}$, $\bar{e} - \bar{ä}$.

Pl.: quqo - qoqo, tü - tö stb.

A szembenállásuk azonban nem minden esetben egyértelmű, vagyis néha úgy látszik hogy a hangellentét két tagja nem feltétlenül különít el egymástól hangtesteket, hanem inkább polinimák létrehozását segíti elő:

Pl.: ántigo ~ ontigo

čũ ~ čõ

A hangoknak ez a "kettős" viselkedése valamelyest lazít a merev nyílásfok ellentéteken, a fonémákat közelebb hozza egymáshoz, így az egyikből a másikba az átlépés kisebb nehézséggel oldható meg, mint egyébként.

3.2.2.3. Palatális-veláris korreláció

Viszonylagos teljességről beszélhetünk itt, hiszen hat velárisnak öt palatális megfelelője van; s ezek ténylegesen hangellentétet alkotnak. Az egyetlen pár nélkül maradó az á fonéma lesz:

o - õ, u - ü, a - ä, e - e, i - i

Ezek az oppozíciók is képesek a szóalakok elkülönítése révén jelentés megkülönböztetésre: to - tõ, muti -

müti, čanki - čanki; tũgo - tũgo

Megjegyzendő, a pároknak ez a képessége meglehetősen szűk keretek közt érvényesül, néha szinte esetlegesnek tűnik. Semmiképpen nem vehető a fonémarendszer jellegzetes tulajdonságának. /Kérdés, hogy nincs-e ez összefüggésben a hangrend hiányával. A választ a morfonológia tárgyalása során kíséreltem megadni./

Bizonyos mértékben a hosszú magánhangzók is felmutatják ezt a hangellentétet.

3.2.2.4. A labialitás korrelációja

A rendszer tulajdonképpen teljes, ezuttal azonban ä labiális párja hiányzik. Mind a veláris, mind pedig

a többi palatális fonémának megvan a saját korrelatív párja:

á - a, o - ɔ, u - ɯ, ö - e, ü - i,

Pl.: ti - tü, inti - untí, stb.

Az ilyen és ehhez hasonló párok száma nem nagy, és nem él a szölkup az ilyenfajta különbségtétellel lépten-nyomon, de miután van, figyelmen kívül hagyni hiba lenne.

3.3.1. A mássalhangzók

A szölkup mássalhangzó állomány sok olyan fonémát tartalmaz, melyek csak egy bizonyos pozícióban állhatnak meg.

		Expl	Naz	Sp	Aff	Likv
ajak		p	m	w		
fog	dentális	t	n			
	dentialv.			s		l, r
	alveopal.		ń	š	č	
iny	palatális			j		l'
	palatovel.	k	ŋ			
	veláris	q				

3.3.2. Amint a táblázatból is kiderül, a szölkupban nem érvényesül a zöngésségi korreláció. A fonémák mind vagy zöngések, vagy zöngétlenek, a megfelelő zöngésségi pár nélkül. Beszédhang formájában ezek is megjelenhetnek — mint valamelyik fonéma allofona, legtöbbször kombinatórikus variánsa! Ez pedig a fonémák összességén nem változtat.

3.3.2.1. Geminációs korreláció

Önálló szókban — morfológiai változás hatása nélkül — is szerepelhet. Használatát illetően kikötéssel él a szölkup: szó illetve szótag elején nem állhat, de szótag végén sem /— szó végén is csak ritkán!/. Nem érvényesül az összes mássalhangzó fonéma esetében: ŋ, j, w, hosszan nem szerepel!

Külön érdekessége, hogy minimális ellenpéldától eltekintve valamennyi hosszú fonéma intervokális helyzetben áll.

Pl.: kuttar, aśsa, kissa stb. /A szóalak megkülönböztetésére csekély lehetőség van: čati - čatti/

3.3.2.2. Nazalizációs korreláció

Tulajdonképp a nazális és orális zárhangok fonológiai ellentétét jelzi. /Az utóbbi a jelöletlen elem./ Viszonylag kiterjedtebb határfoku korrelációval van dolgunk. Szóvégi helyzetben azonban a hangellentét feloldódik, és ennek következményeképpen egy adott szóvégi fonéma két változat — egyszer p, egyszer m stb. — formájában jelentkezhet:

p/m nup - num, čap - čam

t/n māt - mām, qapšit - qapšin

k/ŋ āk - āŋ, pālāk - pālāŋ

Említést érdemel, hogy a hangellentétén kívül fonetikailag értékelhető zöngésségbeli eltérés áll fenn /ti. p zöngétlen, m zöngés stb./ Tekintve azonban, hogy a zöngésségnek a szölkupban nincs fonológiai meghatározó

szerope, így végső eredményében a p és m stb. közötti egyetlen ellentétnek a nazalizáció tekinthető.

/A szákezdő k - ŋ nem lehet, mivel ŋ szó elején nem állhat./ Szó eleji illetve belsoji hangellentétekre példa: ti - ni, laka - laŋa.

3.3.2.3. A képzés helye szerinti korreláció

Ez a korreláció típus is a kiterjedtebb hatásfokúak közé sorolható. A lehetséges szembenállásokra példa:

p - t : po - to ; kopy - kety

t - k : ti - ki ;

k - q : kety - qety, laka - laqa

m - n : mi - ni stb.

3.3.2.4. Palatalizációs korreláció

Csak két oppozícióban jelentkezik ez a hangellentét, tehát távolról sem hatja át az egész mássalhangzó állományt. A légysági korreláció — a jésített és jésítetlen mássalhangzók hangellentéte — jelentőségében nem tartozik a legfontosabbak közé.

n - ñ : nuniqo - ñuniqo

l - l' : laqa - laqqa

Ezek mellett az ǣ illetve ǿ ejtésekor is létrejöhet a palatalizáció, mely azonban nem hoz létre fonémaértékű hangot, tehát a fonéma-rendszerben sem játszhatnak ezek módosító szerepet. /ǣ', ǿ'/

E jellegzetességeket összegezve megállapítható, hogy a mássalhangzó állomány bizonyos részleteire ki-

terjedő korrelációk megrajzolják a fonológiai rendszer karakterisztikáját. Az egészet átfogó hangellentét nincsen a szövegben.

A számban alig valamivel nagyobb mássalhangzó állomány hangellentét lehetőségeinek határfoka kisebbnek tűnik, mint a magánhangzóé. A mássalhangzónál bizonyos esetben feloldható a hangellentét [p/m], a magánhangzónál ilyen feloldás nem lehetséges.

Ezek a megállapítások így önmagukban egyoldalú /sőt majdnem mesterségesen felállított/ nyelvi képességekre utalnak. Semmiképpen nem lehet teljes és megbízható az általánosításunk megfelelő morfonológiai elemzés nélkül.

Mindhárom nyelv esetében eltekintettem az olyanféle szembeállítástól, ahol egy hang léte, vagy nemléte okozza a szavak hangalakjának eltérését. Ez esetben nem beszélhetünk oppozícióról, mivel az csak két fonéma közt jöhet létre. Itt $\emptyset$ és egy fonéma áll szemben; a "zérus-fonéma" fogalmát azonban nem lehet fonológiai egységnek tartani. A morfonológiában bizonyos jelentőséget kap valamely fonémának $\emptyset$ -val való váltokozása.

IRODALOM: B. Collinder, Das Alter der Vokalharmonie: Uppsala 85-114; L. Hakulinen; SKRK; O. Ikola, Suomen kielen käsikirja, 1968; V. Kallioinen, Suomen foneetikkan rakennearjoituksia: Helsinki 1968; Laziczius Gy.

Bevezetés a fonológiába: Nyelvt. Társ. Kiadv. 33.;
M. Lehtinen: Basic Course in Finnish: Indiana Uni-
versity /1963/; J. Lotz, Conversion of Script...:
The Linguistic Reporter 11. /1969/ 17-30; Papp I.,
Finn nyelvtan, Bp. 1956.

III.

Morfonológiai elemzés

A szóragozás és a szóképzés java részében mondat-tani, szótani — kiindulását tekintve azonban hangtani probléma. Érinti egyrészt a szótövekben /szabad morfémákban/, másrészt a toldalékmorfémákban /kötött morfémákban/ lejátszódó hangtani változásokat illetőleg a kettő érintkezése révén létrejövő módosulásokat.

A kérdés tehát, ami már a korábbiakban felmerült, hogy az illető három nyelvben milyen hangtani /fonológiai értelemben/ változások kísérik a morfológiai alakzatokat.

A morfológiai változás a szavak hanganyagát érinti. Nagyon különbözők lehetnek a hangeszközök, amiket a nyelvek felhasználnak. A fonéma ugyanazon paradigmán belül váltokozhat például a korrelatív párjával /epe-, epé-, risti-, riste-, ima-, imāgi./, egy ún. disjunct fonémával, hanghiánnyal.

Ha egy morfémat néha egy bizonyos fonemikai alak, másszor valamely másik képviseli, akkor ezek az alakzatok külön-külön a morféma un. allomorfjai, melyek egymással alternációban állnak. Ezek az alternációk egyaránt vizsgálhatók a szabad és kötött morféma körében. Elővennhető ezzel a módszerrel, hogy melyik alak melyik morfémat képviseli és a képviselések közti viszonyhálózatra is fény derülhet.

1. A magyar nyelv morfonológiájához

1.1. A szabad morféma alternációi

Bizonyos szótövekben alakítani indítású hangváltozásokkal találkozunk. Ezek kiterjednek mind a magánhangzókra, mind a mássalhangzókra.

a/ Elsőnek a magánhangzók módosulásait vizsgáljuk meg. Tekintve, hogy a szófaji hovatartozástól valamelyest függ a töbeli módosulás, így a következőkben különböztetve vizsgálom ezeket:

Igók: a hosszú-rövid ellentét:

Nagyon szűk keretek közé szorult. Csupán két pár: á - a,
é - e /benne foglalva az e, ö hangokat!/ létezik:

ád - ad, kél - kel stb. Jelentősége inkább az emelkedtebb, választékos /esetleg nép-/ nyelv körében van.

Zártsági fok szerinti váltakozás:

Nem túl gyakori ez a jelenség son. Pl.: a - o

vala - volt,

hal - holt, alszik - olt -- főképp 1 előtti helyzet-

ben; de: farag - forgács.

Hangzóhiány:

Jellegzetes többeli módosulás, mikor valamely fonéma meglőte, vagy hiánya különböztet meg két allomorfot.

érdemlek ~ érdemelhet

szerzek ~ szerezte

Némi szabályszerűség mutatkozik abban, hogy mely toldalék előtt jelentkezik a "fonémás", illetve "fonémahiányos" változat. Alkalmilag mindkét fő előfordulhat ugyanazon toldalék társaságában: énekelő - éneklő.

Névszók: Hosszu-rövid ellentét:

Itt már nemcsak két oppozíciós pár lehetséges: á - a, é - e, í - i, ú - u, ű - ü. A kiinduló hang kvantitásától függően vagy hosszabbításról, vagy rövidítésről beszélhetünk. Az előbbire példa: fa - fát, mese - mesés, az utóbbira: bogár - bogaras, tűz - tűzed, ér - eret. Meglehetősen kiterjedt ennek a korrelációnak a kihasználása, függetlenül attól, hogy a lehetséges oppozíciók száma sem csekély. Az í - i, ú - u, ű - ü párok azonban együttesen nem nyomonak annyit a funkcionális síkon, mint akár az e - é pár váltakozása. Ez talán éppen az í - i stb. párok jellegéből ered, hogy ti. kvantitásbeli különbség nem erősíti a hosszú-rövid hangellentétet.

Hangzóhiány:

Bizonyos tövek némely toldalék előtt a névszók körében is felmutatnak hanghiányos allomorfot:

árok - árkon,

álom - álma.

Jellegzetes megfelelések állnak fenn az un. disjunct fonémák közt: ó - a, ő - e -- disznó - disznaja,
erdő - erdeje.

b/ A mássalhangzók módosulása:

Az igékre az allomorfokban levő v illetve az ennek helyén fellépő egyéb hangok jellemzők.

Hanghiány:

A v megléte illetve hiánya jellemzi e töveket. Kapcsolódik ehhez még a többeli magánhangzó kvantitásbeli váltakozása: ró - rovom, levő - lett,

Disjunctio:

Az sz, /d/, v, szembenállásai foghatók fel ennek.
less - levő, alszik - /aludhat/ - alvó.

Változásukat itt is a toldalék morféma jellege határozza meg. Lehet még gy - n váltakozás -- megy - menő.
Néha a v fonéma váltakozhat l -lel, illetve j -vel.

Névszók: Hanghiány:

A v tövel rendelkező névszóknál fedezhető fel: lé - leves. Magánhangzó módosulás is társul e váltakozáshoz: a hosszú rövid szembenállás alapján --

ó - o lé - leves

ó - o ló - lovas

ő - ö kő - köves

ú - u szú - szuvas

ű - ü fű - füves,

ám disjunct fonémák is váltakozhatnak:

ó - a hó - havas

ő - e hő - heves

Ezek a hangváltozások olyan szorosan összefonódtak, hogy könnyen adódik az a következtetés, amit Laziczius tett, hogy ti. egy valamely fonéma fonémacsoporttal váltakozik: ó - ev, ő - ev stb. Szerintem ez csak a látszat, mögött a fenti váltakozások rejlenek, és az ismert állomorfokat eredményezik.

1.2. A kötött morféma alternációi

A kötött morféma is több olyan allomorfot mutathatnak fel, melyeknek eltérését valamely fonémák szembenállása idézi elő. Ez a szembenállás időnként fel is oldódhat.

a/ Magánhangzók:

A rövid-hosszu hangellentézés:

Az igei toldalékok közül a -na/ná, -ne/-né /várna-várná stb./ párokban figyelhető meg.

Veláris-palatális "ellentézés"

A járulékos elem magánhangzója az alapszó hangszínéhez hasonul.

rag: -ban/-ben; -tól/-től

jel: -na/-ne; -ná/-né

képző: -ság/-ség; -nok/-nök

A fonéma választást külső tényezők szabják meg, az ellentét tehát itt feloldódott.

Labiális-illabiális

Szerepe nyelvünkben korlátozott. A fonológiai fej-
zetben kifejtettek alapján csak a palatális magán-
hangzókra vonatkozik. /Hangtani kötöttség váltja ki!/

-hez/-höz -tek/-tők

Az i - ü, í - ü, é - ő, ebben a vonatkozásban a fel-
nem használt ellentétek közé tartoznak. További,
disjunct megfelelések: i - o, i - ő, i - e: inni -
innom, szóni - szónód stb.

b/ A mássalhangzók

Jarulékbeli változásként felhasználja nyelvünk a
rövid-hosszu ellentétezt. A probléma ott van,
hogy ezeknek alkalmazása nem alaktani kötöttségű,
hanem hangtani.

A használati szabály hangtani természetére példa:

-t/-tt; -b/-bb adott/adta; nagyobb/nemesb

A z - dz képzésmód szerinti szembeállítás voltakép-
pen e két mód ingadozásának eredménye, mely sem alak-
tani, sem hangtani kötöttséget nem feltételez.

1.3. A szabad és a kötött morféma találkozása

Az előzőekben tárgyaltuk a morféma variánsait, melyek-
ben némely fonéma változik. Ezek tehát adottak! A
beszédfolyamatban egymás mellé kerülő morféma azon-
ban újabb hangváltozásokat idéznek elő. Ezeket a mó-
dosulásokat csak a tényleges nyelvi működés folyama-
tában lehet tetten érni.

a/ A magánhangzók

Zártsági fok szerinti megfelelés

A tőhangzó /-kötőhangzó/ megállapodott egy bizonyos fokon -- az egyes toldalék morfémaik határozzák meg többnyire a nyílásfokot.

o - a	pirosan - pirosan; mondok - mondana
o - u	váron - várunk; járok - járunk
ö - ü	töröm - törünk; sütök - sütünk

A hosszú magánhangzók körében nincs jelentősége ennek a hangellentétnek.

Labialitás szerinti megfelelés

A modalis és superessivusi alakok közt teremt különbséget az e - ö pár.

Pl.: zölden - zöldön, öten - ötön.

Más hangellentétre példa nincs, erre is csak korlátozott számban idézhető.

Palatális-veláris megfelelés

Gyakorta érinti ez a váltakozás a tő elemeit, azonban a kérdéses megkülönböztető jegyek a tőhöz kapcsolódó morfémaikban, elemekben feloldódnak, hiszen mindig a szabad morféma jellegének megfelelően választjuk.

Pl.: a - e magasan - erősen, mondana - küldene

Az a illetve e léte függ az előző szó hangrendjétől. Szabad morfémaik találkozásakor gyakran előforduló jelenség a magánhangzó kiesés. Magánhangzóvégű

és -kezdetű szók egymás mellé kerülése váltja ki. Különösen gyakori ez állandó kapcsolatokban, összetételekben.

aa > a	gazd'asszony	au > u	gazd'uram
ii > i	tudnillik	ie > é	mért
oo > ó	tinóru	oi > i	szóbelseji

A legtöbb esetben a két szomszédos magánhangzó közül a második elem őrződik meg! /Nem lehetetlen, hogy az oo > ó esetében is csak azért lett ó, mert rr hatására o > ó lett, vele párhuzamosan pedig rr > r! /

b/ A mássalhangzók

Rövid-hosszu megfelelés

Szembeallithatunk ily módon hangalakokat, amelyekben csak a kérdéses mássalhangzó mennyiségi különbsége áll szemben: ad - add, néz - nézz stb.; de ez a különbség egyben jelzi a különböző grammatikai típusokat. A hosszú mássalhangzó azonban itt két fonéma értékével rendelkezik, morféma határ esik ui. a két elem közé.

Ha viszont a varr - varrtam hangsorokban levő rr - r párt ellentétezzük, kiderül, hogy a változást a hangtani helyzet irányítja, így az egyik csak kombinatórikus variánsa lehet a másiknak. /Azaz az rr a fonéma, az r pedig ennek a variánsa./ További esetek: kisebbről; bolttá. Ezt a hangtani kötöttségi változást még a helyesírás sem jelzi. Mindez szoros összefüggésben van avval, hogy a magyar nem tűri a szótagnyitó, vagy a legtöbb szótagzáró pozíciójában lévő hosszú mássalhangzókat. Elkerülésére alkalmazza a megfelelő

variánsokat.

Zöngésség szerinti megfelelés

Toldalékolt formákat ezuttal is szembe lehet állítani:

lázat - lázad, vert - verd.

Lényegesebb viszont az a megfigyelés, miszerint az un. részleges hasonulás zöngésségen alapuló típusában a zöngésség szerinti hangkülönbségek feloldódnak. Ti. az eredeti zöngés vagy zöngétlen fonémák kombinatórikus variánsaként jelenik meg a voltaképpeni oppozíciós párja.

vadfogás — a d fonémának pusztán a hangtani kényszer folytán életre hívott variánsa a t.

hat görög — itt viszont a t fonémának a d a variánsa.

Képzés helye szerinti megfelelés

Pusztán az orrhanguakat érinti, de itt is inkább hangtani kötöttségű a változás.

/Egy, már nem élő váltakozás az m - n: romlik - ront./

Hangtani körülmények között keletkezhet az n allofónja: vén gunár /= ŋg/. A képzés helye szerinti részleges hasonulás is olyan hangtani kötöttségű változás produktuma, melyben egy fonéma variánsa jelenik meg.

a/	n + p	mp	/kémpor/
	n + b	mb	/azomban/
	n + m	mm	/tammenet/
b/	n + ty	nyty	/vanytyuk/
	n + gy	nygy	/ronygy/
	n + ny	nyny	/sinynyalab/

Ha csak periférikusan is, de van grammatikai jellegű elkülönítés is: karom - karon stb.

A képzés módja alapján is található grammatikai funkcióju szembenállás: karođ - karon, házat - házas stb. Fő célunk azonban a hangváltozásokat felderíteni. Egyazon paradigmán belül jelentkezhetnek a hangmegfelelések.

Ha t, d után s, sz áll, akkor cc, ccs; ha j áll, akkor ty, gy affrikáta jön létre:

vadság;	védsz;	adja
barátság;	tanítsz;	botja

Ha mássalhangzó előzi meg, vagy követi e hangokat, természetesen a rövid allofonok szerepelnek /c, cs, ty, gy/. Ismert még a t - s változás az igéknél: lát - láss /lász/. Nem feledkezhetünk meg azonban az olyan hangtani kötöttségű változásokról sem, ahol a t, d után c, cs stb. állhat:

nádcukor, átcipel /cc/, átcsap /ccs/ stb.

Szintén a kötött és szabad morfémák találkozásakor zajlik le az a sajátos hangváltozás, melynek során nem korrelatív párjával váltakozik a hang, hanem az éppen eléje kerülő mássalhangzóval válik azonossá. Pontosabban, a -val; -vá morfémák v fonémáját érinti ez a változás. Pl.: tejjel, tejjé; gőzzel, gőzzé; kalappal, kalappá stb. Az ily módon keletkező hosszú mássalhangzó nem fonéma, hanem fonémakapcsolatként értékelendő.

A j kezdetű toldalék morfémák j eleme szintén

módosul a találkozás folyamán, de már bizonyos korlátozó szabályszerűségnek engedelmeskedve:

NEZ20, 4538

bátyja, hagyja, szóljon stb.

A dz intervokálisan és szó végén mindig hosszú. Rövid párja csak variánsként lehet. Ha tehát j-s morfémat kap, a ddz fonémakapcsolattá válik, jelezve a rövid dz allofon és a j kapcsolatát.

Ezek a hangváltozások alaktani kötöttségűek, hiszen j kezdetű járulék nélkül nem mennének végbe; tehát a változás morfológiai feltétele adott.

A hangkiesésre is található példa. Szóvégi helyen a h fonéma elvész, illetve ha utána mássalhangzós toldalék következik hasonlóképpen jár: méh - méh-nek; de: méhész. /Az utóbbi esetben h hiátustöltőnek is felfogható!/

A magánhangzók váltakozásában tehát megfigyelhető, hogy két fonéma váltakozik egymással; a mássalhangzókban viszont sokszor egy fonémaértékű fővariáns egy ún. kombinatórikus variánssal. /A magánhangzók körében lévő hangmegfeleléseket a nyelv a paradigmátikus hangváltozások formájában nagymértékben felhasználja — ezek alaktani kötöttségek./

1.4. Egyéb elemek

A beszéd folyamatában szervetlen beépülő hangokat alkalmaz a magyar nyelv a hangúr kiküszöbölésére.

A közvetlenül egymás mellé kerülő magánhangzók közt egy ún. ejtéskönyvitő, hiátustöltő j hangot alkalmaz

a nyelv. Különösen törvényszerű ez olyan esetekben, ha az első elem i illetve é.

Tehát: fiu /=fiju/; kié /=kijé/ stb.

Papp István felfogása szerint a hangűrt nemcsak töltőelemmel lehet feloldani, hanem hangkiejtéssel is. Vagyis végső soron a magánhangzókiejtés erre a törvényszerűsége vezethető vissza.

Ha ezt el is fogadjuk, le kell szögeznünk, hogy a hangkiejtés lényegesen periférikusabb, esetlegesebb jelenség a j hiátustöltőnél, határfoka is mindenképp az utóbbinak mögötte marad.

2. A finn nyelv morfológiájához

2.1. A szabad morfémák alternációi

A finnben nem lehet mereven különválasztani az igel és névszói tömorfémákat, a bennük lejátszódó hangtani változások alapján. Ahol esetleges eltérés van, ott külön jelzem, egyébként a kettős példa tanuskodik majd a hasonlóság mellett.

a/ A magánhangzók változásai

A zártsági fok az egyetlen, melynek ha csak részét is, de felhasználja a finn nyelv. Közelebbről csak egyetlen sort, az i, e, ä hangokat érinti:

<u>ä</u> - <u>e</u>	<u>köyhä</u>	- <u>köyhempi</u> ;
	<u>kiittä-ä</u>	- <u>kiitettiin</u>

<u>e</u> - <u>i</u>	<u>kiven</u>	- <u>kivi</u>	/Csak a második
---------------------	--------------	---------------	-----------------

és a további szótagok i - e hangjára vonatkozik./

A magánhangzó többeli váltokozása némelykor disjunction alapul. Ilyen pl.:

a - e paha - pahempi
 antaa - annettiin

b/ A nássalhangzók változásai

A képzés módja szerinti megfelelések állnak szemben a t - s /ti > si/ váltakozás során, amit igéknél gyakran a múlt idő i-je vált ki, tehát ilyen értelemben inkább a morfémaik találkozásához lehetne sorolni:

t - s	korkeute-en	-	korkeus
ti > si	kätenä	-	käsi
	tietä	-	tiesi

A k - h disjunktio is felfedezhető, habár csak minimális esetben, s főképp igéknél!

tekee - tehty

Ez a k - h változás kombinálódhat a továbbiakban t - s változással is, ht - ks formában:

uhtenä - yksi
lähtenä - läksi stb.

A t, többségében szóvégéről, intervokális helyzetbe kerülve, /-val váltakozhat: olut - olue-ssa.

Más típust képvisel a palatkaa - palaa-n példa.

/A szó-, szótagvégi t váltakozhat intervokális n-nel.

Pl.: harvene-n - harvetkaa./

Egészen különös többeli fonémaváltozásnak lehetünk tanúi a mutatónévmások többesszámu alakzataiban.

A szóeleji t - n, s - n váltakozásnak az eredménye a tämä - nämä, se - ne stb., mely ezeknél a névmásoknál

az egyedüli különbség az egyes és a többesszám között. A tagok eltérését azonban csak nominativusban fejezi ki e változás. /Később ui. belép az i többesjel is./

Ez a t - n váltakozás az egyetlen morfológias hangváltozás, mely a szó elejét érinti.

2.2. A kötött morfémák alternációi

a/ Elsőnek itt is a magánhangzók körében lejátszódó változásokat elemezzük.

A disjunct a - i, ä - i /bár ez utóbbi bizonyos fokig ugyanazon zártsági sorhoz tartozik/ változásaira példa a névszók köréből:

-mpa- -mpi- -mpä- -mpi
suurempa-an suurempi; köyhempä-nä köyhempi stb.
Ugyancsak disjunct az a - e pár is:

-a -e /Infinitivusz képző/
puhu-a puhu-e-n

A hasonló szerepet betöltő ä - e pár elemei egymásnak a zártsági fok alapján felelnek meg:

-nä -ne
mennä mennen

Képviselheti a magánhangzót a $\emptyset$ fok is alkalmanként:

a - $\emptyset$, ä - $\emptyset$!
sano-tta- - sano-tt-u
tehti- - teh-t-y

Alaktani kötöttségi ez a váltakozás, hiszen a 2. participium passivum u/y képzője előtt következik be ez a változás.

Az un. illeszkedés törvényét tesszik lehetővé azok a toldalékok, amelyeknek két — palatális és veláris — alakjuk van. Vannak persze nem illeszkedő, egyalaku járulékok is. Az un. teljes illeszkedésről a morfémák találkozásánál szólok, lévén a járulékelem magánhangzója teljesen a tö függvénye.

A palatális-veláris hangellentét lényegében tehát itt is feloldódik:

-kas / -käs	álykäs, halukas
-mpa / -mpä	köyhempä-, vanhempa-
-sta / -stä	kädestä, talosta

/Az egyalakuakban általában az i, e fonémák szerepelnek: -i, -si, -llinen stb./

b/ Mássalhangzók

A-nut/-nyt szóvégi t-je /-val váltakozik. Nem jár egyedül e váltakozás: a magánhangzó u/y ee-re módosul, és ezt követi a t hiánya: sanonut ~ sanoneen
känyut ~ käyneen

Viszonylag kevés hangváltozást idéstem itt a kötött morfémák köréből. Oka, hogy némelyiket áttettem a morfémák találkozásakor előálló alakzatok körébe, ezzel szándékozván elérni, hogy a módosulások legérthetőbb összefüggésekben legyenek tisztázhatók.

2.3. A szabad és a kötött morfémák találkozása
Főleg az egymás mellé kerülő morfémák hatására, és határon lejátszódó hangváltozásokra összepontosítjuk figyelmünket.

a/ Magánhangzók

Egész sereg magánhangzót változtatnak meg az i elemmel kezdődő morfémák. Ez a változástípus igen jellegzetes a finn nyelvre; többségében a morfémák találkozási vonalánál zajlanak le az átalakulások. Az i hajlamos az ily módon melléje kerülő szomszédos magánhangzó fonémával diftongussá összeolvadni. Itt most nem ezeket a diftongusokat figyelem, hanem az i elhagyásával a megelőző magánhangzót, és csak ezután végső eredményként a diftongust!

Gyakori a váltakozás az a - o felhasználásával:

a/ anta- ~ anto/i/ -- az eredmény: oi diftongus

seura- ~ seuro/i/

b/ asia- ~ asio/i/

A zártsági fok szerinti megfelelés egy másik oppozíció párral is képviselteti magát: i - e-vel.

risti- ~ riste/i/ -- az eredmény: ei

kallii- ~ kalle/i/

Ez utóbbinál közbeékelődik az ii-i hosszú-rövid váltakozás, és ez folytatódik tovább az i - e-vel. Tehát egyidőben több hatás is érvényesülhet.

A hosszú-rövid váltakozásnak azonban nem ez az egyetlen esete. Minden hosszú magánhangzó helyett a rövid pár áll az i kezdetű járulékfonéma előtt:

maa ~ ma/i/ -- az eredmény .i diftongus!

jää ~ ja/i/

Kérdés, hogy ez esetben aa-nak, ää-nek az a, ä nemcsak kombinatórikus variánsa-e. A diftongusok ugyanis nem tűnnek hosszú alkotóelemet, tehát az eredeti hosszú

magánhangzó fonetikailag meg kell, hogy rövidüljön; ám -- szerintem -- továbbra is a hosszú magánhangzó fonémát képviseli, vagyis annak csak a variánsa jelentkezik.

A rövid-hosszú váltakozásnak -- mely éppen morfémahatáron jelentkezik -- néha alakmegkülönböztető funkciója is lehet. A hangalakok ilyen típusu eltérése grammatikai elkülönülést jelent:

kynä - kynä, pöllön - pöllön; alyn - allyn;
estettä - estettä stb.

Egy ugyanazon paradigmasoron belül, elkülönítő erővel, az e - ö, ee - öö labiális párok funkcionálhatnak:

lähdén - lähdön; lähteen - lähtöön.

Itt persze nem váltakozásról van szó, hiszen nem egymás helyébe lépnek, mivel e a töben van, ö meg képző; pusztán az eredmény vezet oda, hogy a szók e - ö eltérését mutatják fel.

Disjunctióként az a - ö váltakozása említhető meg, amely általában többtagu névszók végén jelentkezik:

tekijä ~ tekijö/i/ -- az eredmény öi diftongus.

Rendkívül gyakran váltakoznak a magánhangzók a megfelelő korrelatív párjuk helyett /-val. Ez a jelenség elsősorban az a, ä, e magánhangzókra terjed ki.

a : osta - ost/i/

luola - luol/i/

ä : vetä - vet/i/

silmä - silm/i/

e : kive- - kiv/inen/
mene - men/i/

Többtaguaknál is előfordulhat, de idevágó példa csak az igék köréből idézhető:

a : asetta- - asett/i/
ä : menettä- - menett/i/

A diftongusokat is átformálják az i-vel kezdődő morféma.

suo ~ so/i/ -- az eredmény oi diftongus
työ ~ tö/i/ -- az eredmény öi diftongus
vie ~ ve/i/ -- az eredmény ei diftongus

Teljes magánhangzó harmóniával találkozunk az illativusz alakjaiban, amikor is a toldalek morféma magánhangzó fonémája teljes mértékben hasonlóvá válik a többelihez, általában az utolsó szótagban szereplőhöz.

Pl.: maahan, päähän, piihin, puuhun, pyyhyn; taloon stb.
Az e hang az egyetlen, amely ebben a helyzetben nem fordulhat elő.

b/ A nássalhangzók

Jellegzetes váltakozás a finnben a p, t, k, hangokat érintő un. fokváltakozás, amely a töben zajlik le a kötött és a szabad morféma kapcsolódása eredményeként. Fel lehet tární olyan szabályszerűséget, hogy e három fonéma a megfelelő korrelatív párokkal váltakozik.

Lehet rövid-hosszu váltakozás: oppia - opán
kenttä - kentän
kukka - kukan

Fellelhetünk nazalizációs szembenállásra épülő válto-

zatokat is: ampua - ammun

antaa - annan

Helsinki - Helsingin/n/, ahol az orá-
lis pár a nazálishoz hasonul. Ezeket egészítik ki a
képzésmód szerinti szebenállások : apu - avun

A t - d szembenállásról volt már szó : katu - kadun.

Előadódhat a mássalhangzó kiesés is, de csak k-
val összefüggésben : lukea - luen.

A fokváltakozás alaktani kötöttségű, hiszen a
járulék elemek jellege szabja meg a szótag nyilt-
ságot vagy zárt-ságot, amihez végső soron kapcsolódik
az említett hangmódosulás.

Szótaghelyzettől függő mássalhangzó változások-
ra szintén találhatunk néhány esetet.

m - n avain - avaimen

s - h läsnä - lähellä

Az m - n, s - h képzés helye szerint váltakozik. Az
s - n viszont disjunctiót képvisel: ihmistä - ihminen.
Előfordul, hogy hangcsoport váltakozik egy fonémával:

mp - n vanhimpaa - vanhin

Szerintem ez úgy értékelendő, hogy szóvégi helyzetben
p - ß áll elő, és hozzá az m - n váltakozás kapcsolódik.

Ezzel tartható rokon jelenségnek a ps - s, ts - s,

ks - s, ts - t, nt - t. A hangkapcsolatnak valamelyik
eleme /rendszerint az első/ kiesik szó /tag/végi hely-
zetbe kerülve, így lehetségesek a következő paradigmák:

lapsi - lasta; veitsi - veistä; juoksen - juosta;

punnitsen - punnitkaa

Mindezen esetekben szabályszerűen ismétlődik, hogy a mássalhangzó kapcsolat intervokális helyzetből szó végére kerül, ahol bekövetkezik az átalakulás. Némelykor m - n /n - ŋ/ váltakozásnak lehetünk tanúi morfémaik találkozásánál:

lumi - lunta /m(t) > n(t)/

Papp István nézete szerint az n itt csak kombinatorikus variánsa m-nek, amelyet azonban kivételesen még az írás is jelöl. Hogy az indukáló hang a t, az kétségtelen, hisz az egész paradigmában csak a t kezdetű morfémaik előtt jelentkezik az n: lunta, luntn; nienta, nientn stb. [Nyilvánvalóbb a variáns jellege az ŋ-nek, annál is inkább, mivel ilyen fonéma értékű mássalhangzó nincs a finnben: on - onko /ŋk/].

Az m - n váltakozás megfordított irányban is szolgálhat példákkal. Pl.: nm - mm: suurenmominen /mm/. Az írás az ejtést nem követi. Kivételt képeznek az első és második szótag határán jelentkező változások:

semmominen /<semmominen/ n+m > mm

Nemcsak az m szerepelhet indukáló hangként, hanem a p is.

talenpa, kirjainpari n+p > mp

Kiegészítésképp az elmondottakhoz: hangváltozások nemcsak a szabad és a kötött morfémaik találkozásának határán jöhetnek létre, hanem szabad morfémaik találkozásánál is, illetve már toldalékolt szók érintkezésénél is, illetve már toldalékolt szók érintkezésé-

nél is.

A fonológiai szempontból önálló értékkel nem rendelkező laryngális zöngétlen exploziva, az un. jánnöslöpuke a morféma találkozásánál megnyújtja a rákövetkező mássalhangzót:

/este^o/ - estettä

/terve^o/ - tervennä

Ezt ugyanis fel lehet fogni, hogy hasonalt a következő mássalhangzóhoz; bár egyfajta hiátustöltő elemként is szokás emlegetni. Valóban hasonulásos folyamat zajlik le a következő esetekben:

tn > nn : vuonna, tavannee

nl > ll : smanlainen /-ll-/

Ez utóbbi hangváltozás, ha az első szótag határán tűnik fel, már nyomot hagy a helyesírásban is,

tállainen /<-nl-/

sellainen /<-nl-/

A soron következő változásokban is a fonéma indukálódik, ezuttal azonban az indukáló fonéma megelőzi:

ln > ll tullut, olla

rn > rr purrut, purree

sn > ss juossut, toissa /päivänä/

A mondatban a szavak összefonódnak, az egyik vége összekapcsolódik a másik elejével, soha nem hagyva figyelmen kívül a beszéd /nyelv/ végső lényegét: a megértést.

A finn szavak kombinálódásának lehetséges esetei a következők:

- szóvégi magánhangzóra szóeleji magánhangzó következik: aina on /egyesek szerint glottis jelentkezik köztük/,
- szóvégi magánhangzóra szóeleji mássalhangzó következik: aina kun,
- szóvégi mássalhangzóra szóeleji magánhangzó következik: niin oli,
- szóvégi mássalhangzóra szóeleji mássalhangzó következik: niin kävi /nk > ŋk/, eteen päin /np > mp/, vaan teki.
- szóvégi 't szóeleji mássalhangzó követ: tee'se/ss/
- szóvégi 't szóeleji magánhangzó követ: antaa'olla /-aao-, vagy talán glottis-szal; a glottis jelenlég azonban mindenképpen fonetikai természetű/.

A mássalhangzó változások legnagyobb részét a beszéd síkján mennek végbe.

2.4. Egyéb elemek

Azáltal, hogy a finn nyelv ismeri és használja a diftongusokat, lényegesen csökken a hiátus helyek száma. Ennek ellenére van. Itt is főképpen az i /esetleg e/ fonéma és a társaságában álló egyéb magánhangzók érintkezési határán keletkezik az ejtéskönnyítő — szervetlen — hangbetoldás. Pl.: kolmia /=kolmija/, antelias /=antelijas/ stb.

3. A szőlőkup nyelv morfológiájához

3.1. A szabad morféma alternációi

a/ A magánhangzók körében a legkiterjedtebb váltakozásrendszer az i fonémával van összefüggésben. A legkevésbé az e hangot veszi igénybe /természetesen csak azok közül a legkevésbé, amelyek egyáltalában váltakoznak./

Ezeknek a hangváltásoknak a pontos -- korrelatív pár szerinti -- váltakozását igen nehéz lenne rendszerbe szedni, lévén az a helyzet, hogy a fonémák általában disjunct magánhangzókkal váltakoznak. Célravezetőbbnek látszik tehát, hogy a változó fonéma alapján rendezzük e módosulásokat.

i - a	apsi	-	apsami
i - o	eti	-	etoqit
i - á	tattiqo	-	tattámit
i - e	esiqo	-	eseča
i - ä	kenpiqo	-	kenpäšik
i - ä	ketiqo	-	ketätät
i - ø	tekkiqo	-	tekkej

Mint kiderül, igen sokrétű i-nek a váltakozásrendszere, bizonyosra tehető azonban, hogy az i helyett álló fonéma minősége összefüggésben áll az utána következő kötött morfémaival. /Pl.: az -ej morféma előtti helyzetből feltételezhetően a hangür elkerülése érdekében váltakozik i - ø-val./

Az i-vel egy nyílásfokon szereplő i, ü, u ellenben nem szerepelnek -- tudomásom szerint -- a váltóhangok között.

Az i palatális párjának, i-nek, megfelelési köre már lényegesen szűkebb. Gyakran nem kevésbé fontos,

mivel egyes grammatikai jelenségek kifejezése csak ezáltal lehetséges /pl.: aoristos/.

i - a tūšiqo - tūša, űntičiqo - űntiča
/i - e tūšiqo - tūšel/
i - ∅ kejiqo - kejlä

/A tūšel esetében nehéz eldönteni, hogy -l, vagy -el/-äl képzővel állunk-e szemben./

A lehetséges változatok száma még kisebb az a fonéma esetén.

a - Ī laqqa - laqqĪ /csak vocativusban jelent-
kezik ez a változás!/
a - e lan̄kalqo - lan̄kelna
a - ā ilentak - ilentānin

Nem egészen egyértelmű valamennyi változás, és főképpen nemcsak alaktani kötöttségek hívhatják őket életre, hanem néha hangtaniak is /a - ā, lásd a későbbiekben!/. Az e - ā váltakozás az egyetlen lehetőség, amelyben e váltakozik;

em̄i - āmāp

/Nagyon valószínűnek látezik, hogy ez az alternáció függvénye az alaktani kötöttségű i - ā váltakozásnak, márcsak azért is, mivel a paradigmásor így fest: āmāp, āmīl, em̄iti. Tehát a Px3Sg előtt i áll a tő utolsó szótagjában, és ekkor a szókezdő hang is e és nem ā./

b/ A mássalhangzók

A szavak abszolút végén a nazalizációs korrelációnál mondottak szellemében a vezérfonéma kötféle realizálódásával találkozunk: -p ~ -m; -t ~ -n stb.

Kiegészítendő ez azsal, hogy nem abszolút szó végén már alakítani kötöttségüvé válik ezen alternációk megjelenése. Tehát az orális mássalhangzó kezdetet felmutató affixumok előtt -p, -t, -k áll: apsak; patqo; kanaksä. Az m, -n, -ŋ variáns található többnyire a nazális kezdetű affixumok előtt: äpiŋmit stb.

Hogy ez nem ilyen törvényszerűen válik külön a használatban, mutatja néhány "ellenpélda": amqo

qenqo

/ráadásul az utóbbi a t-s változatban mást is jelent!/
-- Kivétel nélkül a -qo igenévképző társaságában!

Bizonyos morféma előtt ŋ-val alternálnak e formák, de csakis több szótagú szavaknál. Az egyszótagúaknál nincs ŋ alternáns: üt - ütit.

3.2. A kötött morféma alternációi

a/ A magánhangzók

A legtöbbször ismétlődő magánhangzó az i, ezt a járulék elemekben lebonyolódó alternációk is igazolják. Három alternációt használ fel a szölkup:

<u>i</u> - o	<u>nti</u> - nto	átántoqo
<u>i</u> - a	<u>ŋi</u> - ŋa	qonitij - qonam
<u>i</u> - ä	<u>ni</u> - nã	orqilnimit - orqilnãtit

A magánhangzók közti palatális-veláris megfelelés a morfológiai toldalékok alakváltozataiban nem jelentkezik. Ugy tűnik azonban, hogy nyomokban mégiscsak fel lehet fedezni néhány kötött morfémat, amely e szerint váltakozik. Talán erre lehet bizonyítani a -psä, -psa / -psi; -sä, sa / -si/ deverbális névszóképző:

čontir-sa /veláris+veláris/; ap-si /vel.+vel./
tū-psā /palatális+palatális/

Érdekes eloszlás, hogy a-t tartalmazó szótag után az i-s, az i-t tartalmazó után az a-s morfénaváltozat következik. Általánosításra azonban a példák száma kevés.

Már a deverbális verbunképző -ej, -eč nem ilyen egyértelmű, határozottan keveredik:

čāt-ej-ŋiti /vel.+vel./

de: a šer-ből egyaránt képezhető: šer-eč-a
/pal.+pal.-/
šer-ej-a
/pal.+vel.-/

Nehéz a végső következtetést levonni, mivel a toldalékok döntő többsége vagy egyalakú, vagy pedig magán- és mássalhangzós kezdetben különböznek, nem pedig a magánhangzó minőségében. Ha pedig esetleg mégis, akkor is meglehetősen nagy a használatban megmutatkozó ingadozás.

b/ A mássalhangzók

Még a magánhangzóknál is korlátozottabbak az alternációs lehetőségek. /Egy részüket a morfémák találkozásánál elemezem./

Nem túl gyakori az ŋ-j váltakozás, amely i után következhet be, a paradigmasor egyéb helyén nem fordul elő:

ŋa - ja tīŋa - tīja

A -p/-m, stb. neutralizáció nemcsak szótöveknél következhet be, hanem toldalékoknál is:

iranik/ni₀ ; kit/n ; loqap/m stb.

Ez a jelenség következetesen létre hozza minden p, t, k-ra végződő toldalékmorfémának az m, n, 0 változatát is.

3.3. A szabad és a kötött morfémák találkozása

a/ A magánhangzók változásai közül előtérbe kerül a rövid-hosszu váltakozás. Két fonémának, az a és ä magánhangzóknek a megnyúlását idézi elő minden q kezdetű morféma:

a - ā ima - imāqī

ä - ä t^vissä - t^vissäqisä

A többi magánhangzó rövid-hosszú alternációja nem függ ilyenféle tényezőktől. Néha valóban a hangsúlyozást látszik követni, mint az aē indulatszóban, vagy a lattari vocativusi alakban; szerintem azonban bizonyos esetekben talán valamilyen rákövetkező mássalhangzó válthatja ki a mennyiségi változást. /Ez természetesen a magánhangzó fonéma kombinatorikus variánsa lesz!/
/

Ilyennek lehet felfogni az l, r /talán a p, t/hatását:

kü^vcinoltāl^vniti ; pā^vriqit /čā^vti/

nō^vlā, mō^vrenti /ukō^vt/

el^vānti, čel /eptā^vqāk/

Hogy nyugodtan állíthassuk ezt a tényt, lényegesen nagyobb szöveget kellene statisztikusan feldolgozni, mely aztán igazolná, vagy megcáfelná egyértelműen.

A szavak találkozása gyakran idézi elő, hogy magánhangzó esik ki. Ti. az első szónak a végén, a másod-

díknak az elején áll magánhangzó, s feltehetően a hang-
űrt kiküszöbölendő, elmarad közülük az egyik fonéma:

oo	> o	iligo olamni	>	iligo lamni
äē	> ē	ketisä olä	>	ketisē olä
iē	> ē	tetipi ēqanti	>	tetipēqanti
oē	> ē	ketiqo ēqä	>	ketiqēqä

Jellemző módon a találkozók hangok közül mindig az
első marad ki. /A kérdés: nem függ-e ez a jelenség
azzal össze, hogy valamely hosszabb hangsorú szó ér-
telmi egysége nagyobb károsodást szenved, ha a szó
eleje csönkül, mintha a vége; ezért tehát inkább az
első szó végéről eshet ki "zavar" nélkül egy fonéma,
mint a másik elejéről./

b/ A mássalhangzók

Morfémahatáron a suffixumok kezdő fonémája az indukáló,
a szótő véghangja az indukált elem. Ez az indukálódás
gyakran geminátákat eredményez. Tehát ezeket a gramma-
tikai helyzet hozza létre, a gemináta elemei közé mor-
fémahatár esik, ezért hangkapcsolatként, s nem hosszú
fonémaként kezelendők. Példái:

k ~ q/q/ äk ~ äqqinti

/Itt a képzés helyében történik módosulás. A követ-
kezőkben az alternánsok a képzés módja alapján térnek
el egymástól./

t ~ l/l/	mät	~	mällit
t ~ s/s/	mät	~	mässä
t ~ š/š/	pelät	~	pelässä

Ez az indukció járulékmorfémák találkozásán is előfordul-

hat: -nit+sü : átā-nissü./

Az is megesik, hogy a tö mássalhangzója az indukáló,
és a toldaléké változik:

s ~ š/š/ lan̩kišqo /+sa/ > lan̩kiššātīt

A következő példákban az "indukáló" hang a változás
során palatizálódik:

š + n > n̩' lan̩kišqo /+na/ > lan̩kin̩nātīt

š + l > l̩' lan̩kišqo /+la/ > lan̩kil̩lā

Ebben az esetben a legnehezebb különválasztani az
elemeket, hiszen végeredményben mindegyik megválto-
zott. Az egyik a képzés helyében, a másik a képzés
módjában. /Talán először š hatására n > n̩, majd n̩ hatására
š > n ?!/
š > n ?!/

Geminátát azonban nem feltétlenül csak indukálódás ut-
ján nyerhetünk. Két szó változatlan egymás mellé kerü-
lése a beszéd folyamatban, hasonló produkttal jár.

tap p̄p

putin m̄ntik stb.

A gemináta elemeit a morfémahatár itt is különválaszt-
ja egymástól. Ezt a különválasztást erősítheti a junk-
tura hatása.

A morféma egymáshoz kapcsolódása nem morfémaha-
táron is, változást eredményezhet. A szőlő nyelv az
egymást követő szótagokban nem engedi meg a nazális+
zárhang kapcsolat előfordulását, ezért a toldalék morféma
ilyen típusú hangkapcsolata változatlan marad, de a töbe-
li általában nazális gemináta lesz.

nt > nn : q̄ntiqo > q̄nnanti

mp > mm : galakolimpi galakolimanti stb.

Ez a megkötés azonban nem vezet feltétlenül gominátához, de feltétlenül a p, t, /k/-nak m, n /ŋ/ változtat követeli meg:

amti > amintisi

Kevés példa idézhető az esetleges ě - č hangváltozásra, mely szintén a morfémaik találkozásán mutatkozik:

lankišgo > lankičipta

üntišgo > üntičigo

Végösszeron az is feltételezhető, hogy č valamiféle képzőmorféma, ily módon tehát nem is hangváltozásról van szó.

3.4. Egyéb elemek

Ha mássalhangzóra végződő szóhoz egyetlen mássalhangzóból álló toldalék járul, találkozunk egy szervetlen hanggal:

ez az i, időnként i:

máiti, máitip

A junktura feloldására a szóvégén és szóelején elhelyezkedő magánhangsók között az n hangot használja a szölkup:

tün ammánjtiti

IRODALOM: Gulya J., Zur Frage des finnisch - ugrischen Vokalsystems: CSIFU /1965/ 146-149; Hajdu P., Chrestomathia Samoiedica: Bp. 1968; D. Jones, The Phonem: Cambridge 1967; Papp I., Leirő magyar hangtan: Bp. 1966; L. Hakulinen: SKRK;

IV.

Statisztikai vizsgálatok

Milyen jellegzetességet mutatnak e nyelvek az adatok tükrében? Mond-e valamit a statisztika, kibontakozik-e ezáltal valami közös tulajdonság, amely egyébként rejtve maradna? Nagy vonásokban ezek a kérdések indítanak arra, hogy a statisztikus tulajdonságokat is kibontsam, s ezeket majd a későbbiekben tipizáljam.

A magyarra vonatkozó adatokban /csekély kiegészítéssel/ Vértess Edit közléseire támaszkodtam, a szülkupra és a finnre vonatkozó eredmények viszont saját számításaimból valók. Több mint 3 000 hangot tartalmazó szöveget dolgoztam fel külön-külön mindkét nyelvben -- a táblázatokban szereplő adatok a százalékos eredményt fejezik ki.

1. Magyar

Az alábbi táblázat a magánhangzót és a mássalhangzót

nem választotta külön. Arányuk: 42,3 % - 57,7 %.

A szó kezdetén levő magánhangzók és mássalhangzók aránya kb. 30 % - 70 %; a végén ugyanez az arány /tehát: 30 - 70/.

A szóeleji helyzetben a leggyakoribbak az a, e, i magánhangzó, az m, n, k mássalhangzó fonémák. /Vértess Edit statisztikájából hiányzik mind a dz, mind a dzs./

A szóvég nem mutat ilyen egyenletes eloszlást. Az o, ö, i, ü a magyarban alig mérhető számban fordul elő. A leggyakoribb ezuttal is az a, e! A mássalhangzók közül: t, k, s, n. A ty, h fonémák előfordulása megintcsak esetleges, frekvenciájuk kicsi /pl.: potroh, totty/. Lásd táblázatot!/
potroh, totty

A magyar hangkombinációkról

A magyar hangkapcsolatok jellegzetes típusa a két mássalhangzóból létrejövő kombinációk sora. Ezeknek előfordulási körét bizonyos nyelvi szabályok befolyásolják, ám az irányító szabályok nem látszanak túlszórtan merevnek, kivétel nélkülinek.

Legtipikusabban szóközepi helyen bukkannak föl. Kitűnik, hogy nem ez az egyetlen lehetőség a mássalhangzó kapcsolatok számára: gyakran szerepelhetnek szó végén is /a toldalékolás is eredményezhet ilyen hangsort, különösen, ha egy elemű mássalhangzós járulékról van szó/, ritkábban, de megtalálhatók szó elején is:

szóközep : jelenség

szóvég : ült
szókezdet : drót

A szó elején álló torlódással kapcsolatban két megjegyezni való van: ezek a szavak tulajdonképp többségükben idegen eredetűek, kisebb részük az indulatszók, hangutánzók köréből kerül ki. A másik említésre méltó tény, hogy első komponensként csak az f, s, b, p, d, t, g, k állhat, másodikként pedig az l, r dominál. Abszolút értékben ezek a kombinációk hallatlanul elenyészőek, hiszen a magyarban a szavak 99,5 %-a kezdődik egy magán- illetve mássalhangzóval, és csupán 0,5 %-ot tesz ki a hangtorlódásos szókezdet.

Ennél valamivel gyakoribb a szóvégi hangtorlódás: a két mássalhangzóra végződő szavak durván 10 %-ot érnek el, míg a több magán- illetve mássalhangzóra végződő szavak együttesen is alig jelentenek 1 %-ot. A két mássalhangzóra végződő szavakban l, r, m, n, j szerepel aránylag a leggyakrabban a kombináció előtagjaként.

A mássalhangzó kapcsolatokban — úgy tűnik — bizonyos statisztikus eloszlást lehet tetten érni.

Kiugróan magas az l, r fonémákkal alkotott kombinációk száma. A négy kombinatív lehetőség mögött azonban messze elmarad az egyes kombinációk tényleges frekvenciája. A két likvida együttesen 43 kapcsolatban szerepel előtagként és 32 esetben utótagként. Akkor érezzük igazán nagynak a kombinációs készséget, ha összevetjük a spiránsokkal, amelyben 8 fonéma 65 kapcsolatot alkot előtag, 82-t utótag formájában.

A magyar mássalhangzók

	Szóeleji	Szóbelseji	Szóvégi	Össz.
	Valamennyi hangból % pozíció %	Valamennyi hangból % pozíció %	Valamennyi hangból % pozíció %	
l	2,55 ----- 13,00	6,14 ----- 70,00	4,40 ----- 17,00	100
r	1,31 ----- 8,00	5,82 ----- 77,00	4,14 ----- 15,00	100
m	12,55 ----- 50,00	1,88 ----- 34,00	3,79 ----- 16,00	100
n	4,55 ----- 18,00	5,52 ----- 55,00	7,85 ----- 27,00	100
ny	0,44 ----- 14,00	0,88 ----- 70,00	0,46 ----- 16,00	100
v	5,72 ----- 60,00	1,45 ----- 39,5	0,03 ----- 0,5	100
f	3,77 ----- 80,00	0,20 ----- 19,00	0,03 ----- 1,0	100
z	0,17 ----- 3,00	2,46 ----- 29,00	4,57 ----- 38,00	100
sz	3,30 ----- 35,00	2,20 ----- 57,00	0,91 ----- 8,00	100
zs	0,13 ----- 40,00	0,12 ----- 55,00	0,03 ----- 5,00	100
s	2,45 ----- 16,00	2,21 ----- 39,00	9,70 ----- 45,00	100
j	3,05 ----- 26,00	1,64 ----- 64,00	0,71 ----- 10,00	100

	Szófeleji	Szóbelseji	Szóvégi	Össz.
	Valamennyi hangból % pozíció	Valamennyi hangból % pozíció	Valamennyi hangból % pozíció	
h	7,14 ----- 70,00	1,13 ----- 29,00	0,01 ----- 1,00	100
b	3,23 ----- 38,00	1,98 ----- 55,00	0,43 ----- 7,00	100
p	1,65 ----- 39,00	0,60 ----- 50,00	0,10 ----- 11,00	100
d	1,85 ----- 18,00	2,64 ----- 67,00	1,29 ----- 15,00	100
t	5,08 ----- 12,00	5,26 ----- 43,00	18,38 ----- 45,00	100
g	1,28 ----- 8,00	2,91 ----- 63,00	3,66 ----- 29,00	100
k	6,74 ----- 21,00	3,12 ----- 39,00	11,15 ----- 40,00	100
c	0,03 ----- 14,00	0,23 ----- 74,00	0,17 ----- 12,00	100
cs	2,35 ----- 58,00	0,28 ----- 33,00	0,20 ----- 9,00	100
gy	0,40 ----- 8,00	1,17 ----- 43,00	4,37 ----- 49,00	100
ty	0,03 ----- 3,00	0,22 ----- 96,50	0,01 ----- 0,50	

A magyar magánhangzók

	Szóeleji Valamennyi mgh-ból % pozíció %	Szóbelseji Valamennyi mgh-ból % pozíció %	Szóvégi Valamennyi mgh-ból % pozíció %	Össz.
ú	1,07 44,40	0,40 46,70	0,03 8,90	100,-
u	0,84 17,60	1,15 81,90	0,03 0,50	100,-
ó	0,10 8,10	1,30 39,40	1,73 52,50	100,-
o	1,45 7,00	6,56 93,00		100,-
a	9,05 16,70	9,17 66,66	8,60 16,70	100,-
á	0,50 3,90	5,69 94,60	0,54 1,50	100,-
ö	6,29 12,60	13,16 75,50	6,25 11,80	100,-
ó	4,85 23,90	4,17 73,10	0,31 3,00	100,-
ü	0,44 14,50	1,17 85,50		100,-
ö	0,31 9,00	0,72 71,00	0,88 20,00	100,-
i	5,55 20,60	4,54 56,80	5,52 22,60	100,-
í	0,74 12,70	0,55 87,30		100,-
ü		0,09 77,00	0,10 23,00	100,-
ü	0,10 10,60	0,67 89,40		100,-
Össz.:	100,-	100,-	100,-	

A nazális m, n, ny kombinációs készségét a való-
ságos gyakoriság is támogatja.

A mássalhangzó kapcsolatok létrejöttéhez igen
kedvező lehetőség az egyes hangtestek morfológiai
változása. Minthogy a magyarban gyakori az egyes más-
salhangzóval kezdődő járulékelem, de a mássalhangzós
szóvég /morfémavég/ sem ritka, így nagyon könnyven kom-
bináció adódhat elő: ver-des; rom-ban.

A három eleműek száma viszonylag magas a nyolcven,
kilencven; rontsd típusu eredeti szavainknak köszön-
hetően.

Csak mint lehetőséget megemlítem az idegen sza-
vakban fellelhető 3-4 mássalhangzós torlódásokat. Kü-
lönösen a négy elemű kapcsolatok csak idegen szerzemé-
nyekben fordulnak elő. Pl.: lajstrom.

Szóközépi helyzetben magánhangzó kapcsolat is elő-
fordulhat a magyarban, sőt, három is találkozhat /ha
nem is túl sűrű/. Érdekes, hogy a három elemű kapcsola-
tokban mindig i az egyik komponens /pl.: tiéd/, de
a két eleműben is nagyon sokszor siet, fiatal/.

Két vagy több magánhangzó szókezdő pozícióban nem
állhat. Szóvégi helyzetben már inkább — ha ritkán is —
mint pl.: idei, fiu stb.

2. Finn

Az adatokból itt is meg tudjuk állapítani, hogy valamely
hang a szó közepén, elején, vagy a végén gyakoribb-e.

A magánhangzók és mássalhangzók aránya: 45 % - 55 %.

A magánhangzókon belül a diftongusokat és a monoftongu-

sokat külön vizsgáltam, a magán- és mássalhangzó arány megállapításában azonban együttesen szerepelnek.

/A diftongusokból külön kiemeltém a csak első szótagban szereplőket, amelyek legnagyobb részét szóközépiek, bár némelyiknél a szókezdésre is van minimális lehetőség, de az adott szövegekben nem fordult elő ilyen példa./

A szókezdő magánhangzók közül kiemelkedő az o, i, e /az e értékeit valószínűleg az olla származékainak köszönheti/; szembeötlő, hogy hosszú magánhangzó egyetlen esetben sem kezd szót.

A leggyakrabban használt szókezdő mássalhangzók a k, s, t; a d, ŋ fonéma nem léphet föl a szó elején.

A szó végén szereplő magánhangzók közül az a messze megelőzi a többi fonémát, utána még ä, i számít gyakorinak. A magánhangzók elég egyenletesen eszlanak el a mássalhangzókhoz képest, hiszen csak ii és öö nem fordult elő a szövegben, de ezeket is — bár ritkán — felhasználja a finn nyelv. Nem így a mássalhangzóknál. Az öt szóvégi fonémából az n majd az összes lehetőség háromnegyed részében szerepel.

Érdekes összefüggés áll fenn a monoftongusok és a diftongusok frekvenciája közt. A leggyakoribb magánhangzó fonéma a finnben az a, majd: i, e, ä, o. S a legtöbbször felhasznált diftongus az ai, oi, ei — tehát éppen a leggyakrabban használt hangzók jelennek meg alkotóelemként.

A finn szók kezdetének negyed részében magánhangzót, háromnegyed részében mássalhangzót találunk; a

A finn magánhangzók I.

	Szóeleji	Szóbelseji	Szövégi	Össz.
	Valamennyi magh-ből % pozíció %	Valamennyi magh-ből % pozíció %	Valamennyi magh-ből pozíció %	
i	21,34 ----- 9,28	18,54 ----- 75,12	13,79 ----- 15,60	17,79 ----- 100,-
ii	----- -----	2,88 ----- 100,-	----- -----	2,08 ----- 100,-
a	13,48 ----- 4,47	19,14 ----- 59,10	42,24 ----- 36,43	23,35 ----- 100,-
aa	----- -----	3,73 ----- 81,57	3,02 ----- 18,43	3,29 ----- 100,-
e	19,10 ----- 9,35	17,33 ----- 79,12	9,05 ----- 11,53	15,79 ----- 100,-
ee	----- -----	1,93 ----- 84,21	1,29 ----- 15,79	1,64 ----- 100,-
ä	1,12 ----- 0,77	10,23 ----- 64,88	19,39 ----- 34,35	11,37 ----- 100,-
ää	----- -----	1,45 ----- 66,66	2,58 ----- 33,34	1,56 ----- 100,-
y	4,48 ----- 11,76	3,48 ----- 85,29	0,44 ----- 2,95	2,95 ----- 100,-
yy	----- -----	0,60 ----- 83,33	0,44 ----- 16,67	0,52 ----- 100,-
o	34,82 ----- 25,40	9,86 ----- 67,21	3,87 ----- 7,39	10,59 ----- 100,-
oo	----- -----	0,24 ----- 50,00	0,86 ----- 50,00	0,34 ----- 100,-

	Szóteleji	Szóbelseji	Szóvégi	Össz.
	Valamennyi mgh-ból % pozíció %	Valamennyi mgh-ból % pozíció %	Valamennyi mgh-ból % pozíció %	
ö	----- -----	0,36 75,00	0,44 25,00	0,34 100,-
öö	----- -----	0,13 100,-	----- -----	0,09 100,-
u	4,48 ----- 15,5	8,30 ----- 89,61	1,73 ----- 15,5	6,63 ----- 100,-
ui	1,12 ----- 5,55	1,80 ----- 83,33	0,86 ----- 11,12	1,56 ----- 100,-
Össz.:	100,- 7,74	100,- 72,13	100,- 20,13	

II.

ei	45,50 ----- 37,03	17,20 ----- 59,25	5,89 ----- 3,72	21,45 ----- 100,-
ai	45,50 ----- 27,77	23,66 ----- 61,11	23,53 ----- 11,12	27,27 ----- 100,-
oi	4,50 ----- 2,85	32,26 ----- 85,71	23,53 ----- 11,44	26,52 ----- 100,-
ai	4,50 ----- 16,67	4,30 ----- 66,66	5,89 ----- 16,67	4,54 ----- 100,-
öi	----- -----	4,30 ----- 100,-	----- -----	3,03 ----- 100,-
yi	----- -----	1,08 ----- 33,33	11,76 ----- 66,67	2,27 ----- 100,-
ui	----- -----	17,20 ----- 76,19	29,40 ----- 23,81	15,90 ----- 100,-
Össz.:	100,- 16,66	100,- 70,45	100,- 12,89	

A finn mássalhangzók

	Szóeleji	Szóbelseji	Szóvégi	Össz.
	Valamennyi msh-ból % pozíció %	Valamennyi msh-ból % pozíció %	Valamennyi msh-ból % pozíció %	
p	12,24 ----- 67,61	2,22 ----- 32,39	----- ----- -----	4,23 ----- 100,-
t	13,52 ----- 18,46	16,72 ----- 60,28	24,30 ----- 21,26	17,11 ----- 100,-
k	14,03 ----- 31,61	11,50 ----- 68,39	----- ----- -----	10,37 ----- 100,-
l	7,65 ----- 17,04	13,92 ----- 81,81	0,80 ----- 1,15	10,49 ----- 100,-
r	2,55 ----- 14,71	5,50 ----- 83,82	0,40 ----- 1,47	4,05 ----- 100,-
m	8,92 ----- 35,72	6,09 ----- 64,28	----- ----- -----	5,84 ----- 100,-
n	5,62 ----- 7,15	10,25 ----- 34,41	71,70 ----- 58,44	18,36 ----- 100,-
ŋ	----- ----- -----	0,10 ----- 100,-	----- ----- -----	0,06 ----- 100,-
s	14,03 ----- 22,54	17,60 ----- 74,59	2,80 ----- 2,87	14,54 ----- 100,-
v	7,14 ----- 31,47	5,88 ----- 68,53	----- ----- -----	5,31 ----- 100,-
h	5,62 ----- 29,34	5,12 ----- 70,66	----- ----- -----	4,47 ----- 100,-
j	8,68 ----- 52,31	2,98 ----- 47,69	----- ----- -----	3,87 ----- 100,-
d	----- ----- -----	2,12 ----- 100,-	----- ----- -----	1,25 ----- 100,-
Össz.:	100,- 23,37	100,- 61,65	100 14,98	

teremthetnek a rövid és hosszú explozívakkal.

Töben	Morfémahatáron	Töben	Morfémahatáron
lp : halpa	kannalpa	rp : kárpänen mannerpa	
lpp: helppo	-	rpp: kárppä	-
lt : valta	kyyneltyä	rt : irti	sisarta
ltt: veltto	-	rtt: pirtti	-
lk : sylky	askelkin	rk : virka	tytärkö
lkk: tulkki	-	rkk: purkki	-

/Kiderült, hogy két mássalhangzó csak többtagu szavak első szótagját zárhatja./ A likvidák kombinálódhatnak spiránsokkal is:

Töben	Morfémahatáron	Töben	Morfémahatáron
lv : talvi		rv : terva	
ls : hylsy		rs : piirsi	
lss: valssi		rss: pirssi	
lh : tilhi	askelhan	rh : turha	opettajatarhan
lj : väljē		rj : kirje	

Ezen kívül lehetséges még a nazálisokkal alkotott kombináció is. Összegezve: l, r valamennyi mássalhangzó fonémával kapcsolódik /néha a hosszúakkal is, de ez nem rendszerszerű/, ám a nem fonéma jellegű hangokkal /ŋ, ʔ/ nem alkot semmit.

A hangok elő- vagy utótagként való szereplésében valamicske törvényszerűség mutatkozik. Pl. hogy a nazálisok nem szívesen szerepelnek kapcsolatokban; vagy hogy a likvidák inkább elő-, mint utótagként jelentkeznek. /Szinte nyomjelzőként megmutatják a kombinációk, hogy miket kezelhetünk fonémaként./ A morfémahatáron létrejövő kapcsolatokra lehetséges, hogy nem sikerült

a legalaposabban feltárni minden példát, de így is látszik, hogy ilyen pozícióban a mássalhangzó kombinálódások korlátozottabbak.

A többi mássalhangzó már távolról sem mutat olyan teljességet, mint az eddig tárgyaltak: a h az explozivák közül t, d, k-val; a nazálisok közül m, n-nel; a spiráns v, j-vel, valamint a likvida l, r-rel alkot kapcsolatot. Az s csak az st, sk, sv kombinációkban jelentkezik első komponensként.

Az exploziva p csak a ps /lapsi/, a k pedig a ks /yksi/ kapcsolatban vehet részt. A t kombinálódása valamivel kiterjedtebb.

tk : matka ; pienetkin

tv : latva

ts : metsä

tr : kutri

tj : ketju

A nazálisok közül példák:

mp : kampa ; k : kenkä ; hänkin ; nt : antaa ; pientä

mpp: lamppu; kk: lankku;

ntt: pantti;

ns : kansa

nss: kanessa

nh : vanha ; avainhan

Az utótagot nézve az l és r visszaszorul, csak három esetben /hl, hr, tr/ szerepel. Erőteljesebb az explozivák előfordulása, k: 6, t: 5, p: 3 kombinációban szerepel. Hasonlóképpen a spiránsok is gyakorta szerepelnek a kombinációk utótagjaként: s: 6, j: 4, v: 5, h: 3 alkalommal. A nazálisok viszont jelentősen visszaszorul-

nak ebben a pozícióban — összesen 5 esetben képviselik magukat.

Természetesen ez csak a variációs lehetőségek adta szabályszerűség. Egészen más irányba mutathatnak az eredmények a nyelvben tapasztalt tényleges gyakoriság szerint. Bizonyos azonban, hogy a kombinációkra vonatkozó "tilos zóna" elég nagy a finnben.

A geminálódás útján létrejövő mássalhangzó kapcsolatokra ezuttal külön nem térek ki, tekintve, hogy erről már a korábbiakban szóltam.

A magánhangzó torlódást is kerüli a finn, különösen szó elején és végén. A háromelemű kombinációkat még szóközépen is feloldja, pl.: lieassa /= liassa/
huoahtaa /= hūahta/.

3. Szólkup

A magán- és mássalhangzók aránya /keresítve/ 45 % - 55 %. A fonémáknál egyformán különbség mutatkozik abban, hogy a szó elején, közepén vagy végén szerepel-e az illető hang. Néhány kivétellel, amelyek csak meghatározott helyen állhatnak, a szóközépi hely adja a legnagyobb százalékos számot. /de: i- > -i-/

Csak a szóeleji pozíciót vizsgálva kitűnik, hogy a magánhangzók közül leginkább az a, i, u, y, áll az első helyen. /Lehetséges, hogy az u nagy számát az ukkir gyakorisága okozza./ A rövid-hosszú pároknál mindig a rövid elem a domináló, oly annyira, hogy szókezdően a hosszú gyakran nem is szerepel. /Megjegyzendő, le-

het, hogy némelyik létezik kis frekvenciával, de ebben a szövegben nincs rá példa./ Egy bizonyos: soha nem szerepel a megfelelő rövid fonémánál több hosszú hang a szó élén.

A szót bezáró magánhangzókat messze megelőzi a sorban az i fonéma, mely a lehetőségek felénél is többször fordul elő. Ez a jelenség főképpen a morfé-
mák alakváltozatainak tulajdonítható. Különös, hogy ugyanakkor milyen sok magánhangzó egyáltalában nem szerepel szóvégen.

A mássalhangzók már egyenletesebben oszlanak el: csak az n, w nem képviselteti magát. A t messze megelőzi a többi, s kb. fele akkora értékkel követi l.

A szölkup szóknak mintegy egynegyede magán-, háromnegyede mássalhangzóval kezdődik; a szó végén ellenben többször találkozunk magán-, mint mássalhangzóval /lásd táblázat/.

A szölkup hangkombinációkról

A hangok bizonyos kapcsolódása a szölkupban is lehetetlen. A mássalhangzó kapcsolatok csak szó belsőjében állnak elő. Megvizsgálva az anyagot, a kombinációkat elő-
illetve utótagjuk szerint rendszerezve, a következő eredményre jutottam.

A hangkapcsolatok első elemeként a nazálisok 16, a likvidák 21, az explozívák 13, valamint a spiránsok 9 féle kombinációban szerepelhetnek. Az első komponensként álló mássalhangzók közül r kombinálódik a legtöbb elemmel.

Szövegi	Szobalcsi	Szobalcsi	Szövegi
Valamennyi % msh-ból % pozitív %	Valamennyi % msh-ból % pozitív %	Valamennyi % msh-ból % pozitív %	Valamennyi % msh-ból % pozitív %
8,68	4,02	9,82	5,89
36,79	42,45	20,76	100,00
15,29	27,36	33,92	25,15
15,26	67,92	16,82	100,00
14,42	4,90	8,03	7,67
47,10	39,85	13,05	100,00
11,30	5,88	0,44	6,56
43,32	55,93	0,85	100,00
11,08	7,14	3,57	7,67
36,23	57,97	5,80	100,00
11,31	16,05	7,58	13,80
20,56	72,59	6,85	100,00
0,66	0,99		0,77
21,43	78,57		100,00
3,29	0,89	5,13	2,17
	94,87		100,00
0,88			0,22
100,00			100,00
5,98	4,36	0,44	4,28
35,06	63,63	1,31	100,00
3,10	1,60	0,89	1,88
41,17	52,94	5,89	100,00
1,10	1,06	5,94	1,66
16,67	40,00	43,33	100,00

	Szóeleji		Szóbelseji		Szóvegi		Ossz.
	Valamennyi msh-ból % pozíció %		Valamennyi msh-ból % pozíció %		Valamennyi msh-ból % pozíció %		
1	7,98		10,43		7,14		9,40
	-----		-----		-----		-----
		21,30		69,23		9,47	100,-
1 ^o	0,23		3,47		15,06		4,11
	-----		-----		-----		-----
		1,36		52,70		45,94	100,-
r	0,23		5,79		5,94		4,30
	-----		-----		-----		-----
		1,27		82,28		16,45	100,-
ö	7,76		3,66		0,44		4,28
	-----		-----		-----		-----
		45,45		53,24		1,31	100,-
Ossz.: 100,-		25,09	100,-	62,43	100,-	12,48	

A szőlőkap magánhangzók

	Szóeleji	Szóbelseji	Szóvégi	Össz.
	Valamennyi mgh-ből % pozíció %	Valamennyi mgh-ből % pozíció %	Valamennyi mgh-ből % pozíció %	
i	12,90	35,25	57,76	38,71
i	12,83	61,66	25,51	100,-
í		1,70	1,44	1,50
í		77,27	22,73	100,-
i	15,33	3,53		3,69
i	35,19	64,81		100,-
í	5,65	0,40		0,75
í	63,63	36,37		100,-
o		0,70		0,47
o		100,-		100,-
ö	2,42	1,31	0,57	1,20
ö	16,67	72,22	11,11	100,-
o		3,42		2,32
o		100,-		100,-
ö		0,90	0,29	0,65
ö		90,-	10,-	100,-
a	20,97	18,28	18,68	18,60
a	9,57	66,54	23,89	100,-
á		0,20		0,13
á		100,-		100,-
ü	4,84	7,20	17,53	9,51
ü	4,33	51,79	43,88	100,-
ö	5,65	6,26		4,71
ö	10,15	89,85		100,-
ü		0,70		0,47
ü		100,-		100,-

	Szóeleji	Szóbelseji	Szövégi	Össz.
	Valamennyi mgh-ból % pozíció %	Valamennyi mgh-ból % pozíció %	Valamennyi mgh-ból % pozíció %	
á	----- -----	0,80 ----- 100,-	----- ----- -----	0,54 ----- 100,-
o	9,67 ----- 11,76	8,28 ----- 80,39	2,29 ----- 7,85	6,97 ----- -----
ó	----- ----- -----	4,34 ----- 91,48	1,15 ----- 8,52	3,22 ----- 100,-
u	13,70 ----- 30,36	3,93 ----- 69,64	----- ----- -----	3,82 ----- 100,-
ü	3,23 ----- 30,77	0,90 ----- 69,23	----- ----- -----	0,88 ----- 100,-
ű	4,84 ----- 37,50	0,90 ----- 56,25	0,29 ----- 6,25	1,09 ----- 100,-
ű	0,80 ----- 16,67	0,50 ----- 83,33	----- ----- -----	0,40 ----- 100,-
ő	----- ----- -----	0,30 ----- 100,-	----- ----- -----	0,20 ----- 100,-
Össz.: 100,-	8,49	100,-	67,71	100,- 23,80

Az előtagként meglehetősen alacsony számban képviselt explozívák utótagként 30 kombinációt jelentenek. A nazálisok 17, a spiránsek 9, a likvidák 5 és az affrikáták 3 esetben szerepelnek. Ezek a kombinációk részben lehetségesek szótőben, részben pedig morféma találkozásán.

pl.: rl :	sántir limit
rn :	gámpir nili j
lt : suqilt irik	orgilt it j
jŋ :	annā j it j

A szőlőkup igen sok olyan morfémaival rendelkezik, amely mássalhangzó torlódással kezdődik. Többségükben ezek a toldalékok magánhangzó végű tövekhez járulnak, mint:

-api :	ilimpá qi
-nti :	mēnt it j
-ptā :	iliptā qāk

/Van viszont -psā/-sā típusu morféma is; az első magán-, a második mássalhangzós tövekhez járul./

Ezekben nem keletkezik hármas mássalhangzós csoport, az intervokális helyzeténél fogva a szótag szerinti egyensúly is biztosított. Természetesen nem kivétel nélküli ez a folyamat sem, hiszen az un. anektív i /i/ csak egy fonémás /mássalhangzós/ toldalékhoz járul.

-nti :	kontsā j nti
-tā :	sumptā sā

Az utóbbiban már az egyes mássalhangzó kezdet is elég ahhoz, hogy három elemű kombináció keletkezzék.

A három elemű mássalhangzó kapcsolatokban kivétel nélkül találunk nazális + explozíva kombinációt, amit

aztán vagy megelőz, vagy követ egy harmadik elem.
Ezek a nazális + explozív kombinációk különös módon
a legmagasabb frekvenciájuk közül kerülnek ki.

A hangkombinációk bizonyos hányada gemináták for-
májában jelentkezik, részben asszimiláció eredményeként,
részben nem:

Pl.: qenni ; pinni

de asszimilációs: tulinna ; qessáqi stb.

A már említettek alapján ezek nem foghatók fel hosszú
fonémának, ám a hangkombinációknak is egészen speciális
fajtáját alkotják.

A leggyakoribb hangkapcsolat a szölkupban is a
magán- és a mássalhangzó egymásutánisága, avagy ennek
a megfordítottja.

Egészen elenyésző számban lehet két magánhangzó
kapcsolatával találkozni, s még tovább növeli a kétke-
desünket ezzel kapcsolatban, hogy gyakorta interjekci-
ókban szerepelnek: ae ! Valószínűnek tűnik, hogy a
szölkup nem kedveli a magánhangzótorlódást.

IRODALOM: P. Menzerath, Die Architektonik des deutschen
Wortschatzes: Bonn 1954; Petőfi S.J., A nyelvstatisztikai
vizsgálatok néhány kérdése: OMKDK 127-140; S. Saporta,
Frequency of Consonant Clusters: Language 31 /1955/
25-30; Tarnóczy T., A magyar hangzókapcsolatok: NyK 53;
Vértess E., Adalékok a magyar nyelv... NyK 54, 55, 56,
K. Päätaalo, Mustan lumen talvi: /Romaani/ Jyväskylä 1969.

V.

T i p i z á l á s

Greenberg megállapítása, miszerint minden nyelv voltaképpen tipológiai lehetőségek láncolatának megvalósulása, meghatározhatja alapállásunkat az adott nyelvek tipizálásában — de egyéb tipológiai munkában is!

Számunkra a fontos az, hogy ezekből a lehetőségek-ből mik valósulnak meg ténylegesen a nyelvben, valamint az, hogy a nyelvek tipológiai szembeállításai az univerzális invariánsokat felfedi. Vagyis a tipológia konkrét: a realizálódott adottságokat vizsgálja; természetesen ez vonatkozik a fonológiára is, azon belül az oppozíciókra is többek közt.

Ezek a realizálódott adottságok különbözőek lehetnek általános elterjedtségüket tekintve. A fonológián belül maradva például magától értetődő /evidens/ tény,

hogy a világ valamennyi nyelvében van fonémarendszer. Sőt az is bizonyos, hogy vannak magán- és nássalhangzók /az már természetesen más kérdés, hogy milyen minőségűek és mennyiségűek e fonémák!/

Ezen alapmegállapításokon túlmenően bizonyos, hogy a fonémarendszerek el is térnek különféle módzatokban. Nekünk lényeges tehát tudnunk, hogy miben különböznek, vagy pedig mik azok a lehetőségek, amelyek a vizsgált nyelvekben közösen megvannak.

A vizsgálódás során megkíséreltem a három nyelvből nyert szövegstatisztika eredményeit is felhasználni, hogy ezzel a lehetőséghez képest a kvalitatív és kvantitatív karakterisztikák kiegészíthessék egymást.

A három vizsgált nyelv fonológiai rendszerének összevetés nyomán kiütöközik, hogy az egyikben viszonylag korlátozottabb számú fonéma található, a másikban ugyanakkor egészen bonyolult rendszer működik. A finnben 45 /!/, a magyarban 39, a szőlőkupben 27 fonéma létezik. /Külön kérdés a hosszú nássalhangzó fonéma volta. A sok felmerülő probléma miatt a fonémák összegéből mellőztem őket; valószínűnek látszik azonban ennek az álláspontnak felülbíráhatósága!/. Az utóbbi tehát csaknem a fele a finnének. Még mindig csak általánosságokban kapunk ebből jelzést a rendszerek viselkedésére.

1. Igaz ugyan, hogy a finn fonéma állomány a leggazdagabb, de ez miből adódik? Egymás mellé állítva

külön-külön a magán- és mássalhangzó állományát, feltűnő az előbbi kiterjedtsége. A magánhangzók ugyanis /együttesen kezelve a mono- és diftongusokat/ 32 fonémából álló egységet alkotnak, velük szemben csak 13 mássalhangzó szerepel.

Csakis a diftongusok létezésének tudható be ez a gazdagság, hiszen ha csak a monoftongusok állományát vetjük össze a három nyelv viszonylatában, kitűnik, hogy a finn illetve a magyar közt minimális eltérés van, míg a szőlőkup teljesebb a másik kettőnél. A teljesség azonban itt is csak átvittén értelmezhető: mind a veláris, mind a palatális /kivételesen a labiális nyílt palatális/ sorokban lévő lehetőségeket kihasználta a szőlőkup -- de a másik oldalon a két finnugor nyelv teljesebb: a rövid és hosszú szembenállás bizonytalanabb a vizsgált szamojéd nyelvben. /Ha a hosszúak fonémaértéke bizonyos lenne, sokkal egyértelműbben lehetne jellemezni őket./ Közös mindhárom nyelvben, hogy megkülönböztetik a veláris és palatális magánhangzókat.

Míg a magyar és finn morféma jellegzetessége az un. hangrend és a vele összefüggésben megvalósuló illeszkedés, addig a szőlőkupban ilyenről rendszerszerűen nem beszélhetünk. A magyar és a finn azonban érdekes egyezést mutat egy ponton. E két nyelvben bizonyos h morféma a legkiterjedtebb magánhangzó harmóniát mutatják föl. A h-t követő magánhangzó sokoldalúan alkalmazkodik. Vagyis a magyar ez esetben a palatális-veláris megkülönböztetés mellett labiális-illabiális egyezte-

tést is mutat: -hoz/-hez

-hez/-höz.

A finn h.n toldalék még ennél is tágabb értelmű harmóniára képes. [Csak utalásként jegyzem meg, hogy a nyeeben hasonló jelenség tárol fel: x.ju /Px/; x.? /Vx/ stb.] Hogy ezek közt van-e valamilyen kapcsolat, eldönteni nem lehet, csak a többi uráli nyelv ilyen irányú ismeretében. Adott esetben talán nem feltétlenül csak az uráliak lehetnek segítségunkra, hanem esetleg bármely más nyelv, amelyben ehhez hasonló jelenség mutatkozik.

A fenti nyelvek — úgy tűnik — inkább hajlandók a velárisok rovására a palatális magánhangzókat, és a köztük levő oppozíciókat erősen növelni, vagy legfeljebb is egyforma mértékben, de már a palatális csoport nem lehet döntő mértékben fejletlenebb a velárisokhoz viszonyítva.

Mint látható, bizonyos jellegzetes eltérések adódnak. Jellemzi e nyelveket a labiális nyílt palatális /mind a rövid, mind a hosszú/ fonéma hiánya.

Ha már a nyílásfok került szóba, megemlítendő, hogy három nyílásfokot különböztetnek meg, fonetikailag, s ez a megkülönböztetés a veláris oldalon teljes mértékben azonos /u, o, a/; a szülkapé ennél több az i, e, a sorral. Rendszertani szempontból a finn illabiális rövid-hosszú a az u, o-hoz csatlakoztatható, bár így fonetikai vonatkozásban kereszteződés történik, akárcsak a magyar hosszú a esetében. Ezek a fonetikai tényezők a fonológiai rendszert nem módosítják.

A labialitás szempontjából megintcsak a szülkup bizonyul a legteljesebbnek, és csak a fent említett hanghiány akadályozza meg, hogy teljes legyen a szimmetria. A magyar és a finn nyelvre csak a palatálisok közt meglevő labiális-illabiális ellentétezés jellemző, a velárisoknál ismeretlen.

A lényeg az eddigiekből az, hogy mindkét nyelv /a finn és a szülkup/ más irányba fejlesztette magánhangzó rendszerét. A finn a rövid fonémák mellé kialakította a hosszúakat is, más vonatkozásban pedig a monofongusok mellé a diftongusokat. Ezzel szemben a szülkup a rövid monofongusok számát növelte a rendszerkinálta helyek jobb kihasználásával. A magyar, ugy vélen, közép helyzetet foglal el a két nyelvhez képest. Közös sajátja a fenti nyelveknek, hogy a nazális és orális megkülönböztetés csak a nássalhangzóknál lehet, a magánhangzóknál nem, mivel valamennyi magánhangzó orális. A ngh-k nazalizációja csak mint "non-distinctiv" tulajdonság jöhet számításba, s mint ilyen, az előfordulása is csak periférikus lehet. Ez a típusú nazalizáció is csak a nazális m, n /n', ŋ / hangok hatásának tulajdonítható.

Természetes következménye a gazdagabb fonéma állománynak a gazdag oppozíciós rendszer is. A finnben 45, a magyarban 25, a szülkupban 17 magánhangzó oppozíciós lehetőség van. Különbség: a magyar és a finn magánhangzó ellentétek feloldódhatnak, a szülkupéi nem!

E lehetőségeket már korlátozottabb mértékben használja föl mind a három nyelv a paradigmátikus változások

során. Központi helyet a módosulásokban az a, e /i, ä/ követel magának. Vagy indukálódnak, vagy pedig csak indukálódnak. A legtöbb változás ezekhez kötődik, nem ritka az egyirányú változás sem, mint pl.: a - ä

ä - ä

a - e

S vajon mi a helyzet a morfonológiai változások magánhangzó fonémáival? Nos, a különböző fonémapárok is váltakoznak ez esetben /oppozíciós vagy disjunct egyaránt/ megközelítően azonos számú lehetőséget kínálnak fel használatra e nyelvek. Ez különösen akkor szembezőkő, ha figyelembe vesszük, hogy a finn és a szőlkup magánhangzó állomány közt milyen mennyiségi különbség van az előbbi javára, ennek ellenére alig néhány váltakozó párral van több a finnben, mint az említett szamojéd nyelvben.

Ezek a váltakozások a töben és a morféma találkozásánál egyaránt jelentkezhetnek. Célszerű egyúttal megvizsgálni a statisztikai eredményeket is, hiszen önmagától adódik a kérdés — van-e valami összefüggés a statisztikus gyakoriság és az esetleges váltakozásra való hajlam közt.

A statisztikus eredmények szerint a három nyelv közös abban, hogy a leggyakoribb három magánhangzó közül az egyik mindig az a. /A másik az i, csak hogy a szőlkupban ennek a veláris párja vette át a vezető szerepet — igaz ugyan, hogy ez is illabiális zárt "i-féle hang"./

Egyértelmű szabályként jelentkezik az, hogy valamely rövid magánhangzó fonéma mindig többször fordul elő, mint a neki megfelelő hosszú pár, de legfőljebb egyforma frekvenciával. Egy-két ritka ellenpélda kivételével /szőlőkup szövégi ö, ő/a hosszú fonéma nem képvisel nagyobb értéket mint a rövid.

Az ö /ő/ fonéma mindhárom nyelvben szerepel, és mindháromban talán a legalacsonyabb értékkel. Sok megkötés korlátozza működését: hol szó elején, hol szó végén nem jelenhet meg.

Valószínűsíthető e néhány példa alapján, hogy a nagy frekvenciájú hangok a leghajlamosabbak a változásra, míg a ritkábban előfordulók állandóbbak maradnak az egyes nyelvekben. Lehetséges tehát, hogy ezzel függ össze a három nyelvben az a, e, i /i/, ä fonémák aktív részvétele a morfonológiai változásban.

A magánhangzók eloszlásában is észrevehető a palatálisok és velárisok elkülönülése! A magyar és a finn kb. egyformán a palatális magánhangzókat részesíti előnyben, arányuk 55 : 45. Nem így a szőlőkup: a veláris-palatális magánhangzók aránya 76 : 24! /Bizonyos, hogy ebben szerepet játszik az i hang hallatlan gyakori volta./

A magánhangzók torlódását is igyekszik mindhárom nyelv elkerülni, nemcsak a mássalhangzókéét. Majdnem kivétel nélkül szó belseji helyzetben találhatók a magánhangzó kapcsolatok. Három egymás mellé kerülő magánhangzó nagyon ritka, és valamilyen módon feloldódik. /A szőlőkupban nincs is! / A finn az esetleges paradigmatisus vál-

tozás folytán előálló halmozást a következő módon iktatja ki: vuon / vūan/. A magyarban j szervetlen hang betoldásával szűnik meg a torlódás: teái /-tejáji/. A két elemű találkozásokot tekintve a finn és a magyar engedékenyebb, míg a szőlkup egy-két indulatszótól /esetleg idegen szótól, mint pl.: aeroplan/ eltekintve kerül minden ilyen kapcsolást.

A hangtorlódás leküzdésére, ha nem is kiterjedten, a finnben is ismert a j szervetlen hang: kolmia /kolmija/.

Mindhárom nyelv él a magánhangzó kiejtés adta lehetőséggel. Megjegyzendő, hogy ez a jelenség szavak találkozásán érvényesül, leküzdve ezáltal a junktura különválasztó erejét. /A legesetlegesebbnek — legalábbis, ha a köznyelvre gondolunk — a finnben tűnik./

Szinte kivétel nélküli, hogy a találkozó hangok közül a három vizsgált nyelvben a második őrződik meg. Ennek magyarázatául talán ugyanazt tudnám említeni, amit már a szőlkup morfológiában kifejtettem.

2. Vitathatatlan, hogy a mássalhangzó állomány a "legtökéletesebben" a magyarban fejlődött ki. E megállapítást az adatok alátámasztják. Magyar: 25, szőlkup: 16, finn: 13.

A magyarban tehát a finn mássalhangzó állománynak csaknem a kétszerese található meg. Itt is együttjár a fonémák számának nagysága az oppozíciós lehetőségek kiterjedésével.

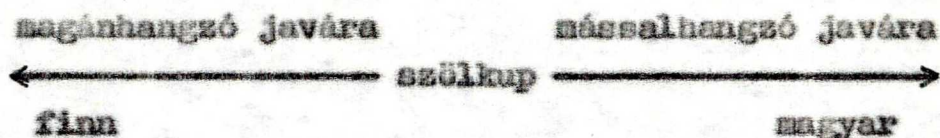
Mind a fonémára, mind pedig a szóra érvényes ez a megállapítás, hogy minél kisebb a fonémák és a kombiná-

cióik száma, és minél rövidebb a szó hangsora, annál nagyobb a fonémák megterheltsége. Az adatok ismeretében világossá válik, hogy a legkisebb mássalhangzó fonéma állományu finnben a fonémák funkcionális megterhelése nagyobb, mint a magyaré.

A mássalhangzók körében felállítható oppozíciók számát tekintve a legtöbb mássalhangzó fonémával rendelkező magyar nyelv a leggazdagabb, majd a finn és a szőlőkup következik. Különös azonban, hogy a morfológiai hangváltozásokban részvevő variációk, lehetőségek mennyire csekélyek a magyarban, hasonlítva a finnhez, vagy akár a szőlőkuphoz is. Természetesen itt csak ténylegős fonéma váltakozásokra gondolok; ily módon vizsgálódásom köréből kimarad a magyar és a finn részleges hasonulás stb., hiszen itt csak fonéma variánsok váltakoznak.

A mással- és magánhangzó állomány fejlettsége, úgy tűnik, valamelyes összefügg egymással. E három nyelv tanúsága szerint amelyik a legkiterjedtebb magánhangzó rendszerrel rendelkezik, annak a legkorlátozottabb a mássalhangzó állománya. Ugyanez megfordítva csak némi feltétellel állna /csak ha kizárnánk a hosszú magánhangzó fonémákat a rendszerből/. Tagadhatatlan, akár így, akár úgy foglalkunk állást, a legkiegyensúlyozottabb magán-, mássalhangzó állományt a szőlőkup mutat /27 fonémából: 59 % mássalhangzó, 41 % magánhangzó/; szembeeszkősen nagyobb a kilengés a magánhangzók javára a finnben, a mássalhangzók javára a magyarban. Amíg tehát a magánhangzók

viszonylatában a magyar a középszónához tartozik, addig a magán-, mássalhangzó relációjában a szőlő közepes vehető közepes színtűnek:

Mindaz inkább becslésen alapul, mint pontos számításokon. A mássalhangzók vonatkozásában a finn alapnak vehető: a benne megjelölhető fonéma helyzeteket a másik két nyelv is kihasználja /legfeljebb más fonetikai színezettel/. A magyarban és a szőlőben ezen felül egyéb mássalhangzók is működnek. Az oppozíciók mindhárom nyelvben szűk keretek közt érvényesülnek /teljes hatósugara nem fordul elő/.

A hosszú-rövid ellentétből vannak fonémák, melyek kimaradnak: η /ti.: szőlő — nincs hosszú η ; finn — nincs rövid η ; magyar — nincs hosszú η , mivel a rövid is csak allofonként létezik/. Ezen kívül a finn és a szőlő nem ismeri a jj, vv /ww/ fonémákat sem

Kötelező érvényű mindhárom nyelvben, hogy szó /és szótagot/ nem kezdhet hosszú mássalhangzó. Nem lehetséges bárhol és bármikor a hosszú fonémával történő szótagzárás sem!

A zöngéesség szerinti szembenállás a legerősebben a magyarban fejlődött ki, a finn csak a megkérdőjelezhető t - d oppozíciót, a szőlő egyáltalában nem ismeri!

Ha a képzés helye szerinti megoszlást vesszük alapul a mássalhangzó fonémák eloszlásának vizsgálatában, szembeötlő, hogy mennyire egyenlőtlenül oszlanak el az egyes típusok közt. A legteljesebbnek az összefoglaló ér-

telmi foghangok kategóriája tartható, amely mindamellett, hogy számban felülmúlja bármelyik másik csoportot, valamennyi képzési módban — amely az illető nyelvben csak lehetséges — rendelkezik minimálisan egy fonémával. Ez a megállapítás már nem vonatkoztatható a többi képzéshely szerinti hangcsoportra. A foghangok az egész mássalhangzó állománynak legalább a felét alkotják, de előfordulhat, hogy valamelyest több van ennél.

Az arányszám: finn: 6 fog, 7 egyéb; szőlkup: 8 : 8;
magyar: 13 fog : 12 egyéb.

Ugy fest tehát, hogy a foghangok gyarapodása magával hozza a többi hang számszerű növekedését, vagyis mennyiségben ezek meglehetősen közel maradnak egymáshoz.

Szerepük lényeges voltát bizonyítja a finn, ahol az abszolút szóvégen csak foghang fordulhat elő. /Lásd korábban! / Grammatikai funkcionális megterheltségük tehát a többihez viszonyítva aránytalanul nagy! A magyarban és szőlkupban ez a különbség valamelyest kiegyenlítődik, de továbbra is megmarad a foghangok fölénye.

Az inyhangok megnevezésű csoport nemcsak számban, de lehetőségekben is elmarad az előbbitől. A magyar 6, a szőlkup 5, a finn 3 fonémával rendelkezik. A hangok tarkaságából csak k és j emelhető ki, mint mindhárom nyelvben egyöntetűen előforduló hang.

Az ajakhangok közül p, m és v /w/ lehetséges fel a fenti nyelvekben. Közös továbbá az is, hogy affrikáta és likvida típusu hang ezen a képzési helyen nem fordul elő egyikben sem.

E kérdéssel azt a területet érintettük, amely jelzi a kihasználatlanul maradó pontokat. Ezekben a negatív tulajdonságokban is sok közösről arulkodik a massahangzó fonéma-rendszerük. Csak néhányat említek a fenti kiegészítésére. /A pontos fonetikai tulajdonságok jelzése most szükségessé válik a meglévő hangoktól való világos elkülönítés érdekében!/
Nincs fonémaértékű hang az alveopalatális exploziva, a dentális affrikáta és likvida, a palatoveláris spiráns, affrikáta, likvida pontján stb.

Csak egy adott képzési módon belül mozogva: hiányzik a zöngétlen likvidák és a zöngétlen nazális zárhangok teljes sora.

A képzés módját tekintve előljáróban csak annyit: exploziva, nazális, spiráns és likvida mindhárom nyelvben van. Minimális eltéréssel a likvidák és a nazálisok ugyanazon elemekkel megvannak: $\underline{l}$, $\underline{r}$ / $\underline{l'}$ /; $\underline{m}$, $\underline{n}$ / $\underline{\eta}$, $\underline{\acute{n}}$ /.
A zárójelen kívüli $\underline{l}$, $\underline{r}$, $\underline{m}$, $\underline{n}$ mindegyikben megvan, és nincs olyan hangállomány változat, hogy $\underline{l'}$, $\underline{\eta}$, $\underline{\acute{n}}$ csak egyedül, az előbbi "alaphangok" nélkül előfordulna.
/lásd még statisztikai adatok!/
A nazalizációs szembenállás két eshetőséget tárt

előnk: az orális zárhangok száma vagy több, mint a nazálisoké, vagy megegyezik vele /1. szölkup/, de kisebb nem volt egyik esetben sem.

A palatalizációs szembenállást csak a szölkup — ez is csak korlátok közé szorítva — mutatja fel: $\underline{n} - \underline{\acute{n}}$, $\underline{l} - \underline{l'}$. /A magyarban meglévő $\underline{n}$ és $\underline{ny}$ stb. fonémák között disjunctio áll fenn és nem a palatális -

nem palatális szembenállás./

A p, t, k hangok egyedül is szerepelhetnek, de b, d, g-vel is; ám b, d, g egyedül soha nem áll az orális explozívák kizárólagos képviselőjeként e nyelvekben.

A paradigmatiszmas változásokban kisebb-nagyobb intenzitással mindhárom nyelv mássalhangzóelemei részt vesznek, ám a morfológiai változások nem érintik szükségszerűen az egész állományt. Ugy látszik, hogy bizonyos szabályszerűségnek engedelmesskednek az alternációk során. Érdekes és közös vonásként tárul elénk, hogy az explozívák illetve a nazálisok a finnben, a magyarban és a szőlőkupban egyaránt hajlamosak a hangváltozásokban való részvételre. Ennek során lehetséges, hogy e hangok maguk változnak, de lehet, hogy csak előidézői valamely átalakulásnak. /Pl.: szőlőkup -- annonti/.

A nazálisok szinte tekintet nélkül arra, hogy melyik képzési helyen keletkeznek, szerepet vállalnak a hangváltozásokban. Az explozíváknál viszont abban az értelemben szűkíteniünk kell az előbbieket, hogy a k/q,g/ és a p/b/a hangváltozásokban igen csekély eséllyel indul, ezek többnyire csak indukálni szoktak. Még tovább szűkül ez az első pillanatban bőségesnek látszó tár, ha figyelembe vesszük, hogy gyakorta kombinatórikus variáns a változás eredménye; ez pedig végső soron nem jöhet számításba, lévén egy ugyanazon fonéma más alakjának megjelenése.

Míg az explozívák és a nazálisok /különösen az előbbi/ aktív részesek a vizsgált nyelvekben lebonyolódó hang-

változásoknak, addig a likvidák mutatkoznak a legszilárdabbaknak. Arra nem találtam egyik nyelvben sem példát, hogy l /l'/ vagy r önmagában valamelyik morféma paradigmájában egy másik típusu hanggal váltakozott volna.

Az az eshetőség fennáll, hogy e fonémák a morféma találkozási pontján áthatolva hangváltozást indukálnak; eközben maga az l, r változatlan marad:

mát - mállit; tullut, purrut; hallal, törré
stb. /Az l, esetleg l'is, viselkedése ebben a tekintetben nem konzekvens: a j fonéma társaságában néha hajlamos módosulni: üljön /=jj/; míg az r: szurjad!/

Az affrikáták szerepével kapcsolatban megjegyzendő, hogy meglétükben semmiféle néven nevezhető összefüggés nincs, annál is inkább, mivel a finnől ez a hangtípus teljességgel hiányzik. Ha már most az explozívák és spiránsok felől közelítünk, kitűnik, hogy ezeknek megléte nem jelenti előírászerűen az affrikáták megjelenését. Ellenben, ha találkoztunk már az affrikáták képviselőjével, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy exploziva és spiráns /bizonyos kiterjedtséggel/ szerepel az illető nyelv hangállományában.

Kérdés, hogy szélesebb körben is /az uráli nyelvekben/ megállná-e helyét ez a rendszerszerűség.

A spiránsok köréből csak a v /w/, s, j szerepeltethető mindhárom nyelvben; közülük is azonban egymásiknak a fonetikai jellege más és más /pl.: s/. A finn és a szőlőkup 4 - 4 spiránsával szemben a magyarnak 8 van.

Megint csak viselkedésükkel kapcsolható össze, hogy a magyarban az oppozíciós lehetőségek száma meghaladja a másik két nyelvben lévőket.

A statisztikus eredmények is aláhúzzák a foghangok nagy fontosságát. Kiderült, hogy nemcsak fonéma-szám tekintetben "vezetőszeropü" e hangtípus, hanem használati frekvenciáját illetően is. A leggyakoribb hangok között a t, n, l, mindhárom nyelvben szerepel. Ha viszont kiemeljük a foghangok összesített adatait, és összevetjük a többivel, kiderül, hogy a fenti nyelvekben több mint 60 %-kal részesednek /szólkup: 64,4 %; finn: 65,9 %; magyar: 70,6 %/, a maradékon osztoznak a nem foghangok. Önmagától adódik az összefüggés a foghangok szöveggyakorisága és a finn szövegi t, n, l, r, s kizárólagos előfordulása közt.

Megtudhatjuk azt is, hogy néhány kivételtől eltekintve a legtöbb missalhangzó fonéma szóbelseji gyakorisága meghaladja a szóelejit vagy -végit. A szólkup k, a magyar f, v, h, cs, m; a finn j, p lényegesen többször jelentkezik szókezdő pozícióban, mint bárhol másutt. Ezzel szemben a szólkup j, a finn n, a magyar t, k, s a szó végét részesíti előnyben. Valószínű, hogy e tarkaságot a járulék morféma végződések idézik elő; ezért is nem mutatnak sok közöset e tekintetben.

További lépésként természetesen a statisztika más közléseit is fel lehetne használni a típusalkotásban. Célszerű azonban, hogy a kvalitatív és kvantitatív vizsgálat szorosan együvé fonódva menjen végbe, egymást kiegészítve, támogatva.

A vizsgált három nyelvről kapott néhány általánosabb jellemző a típusalkotást szolgálta — tökéletesítésével az illető nyelvekről alkotott tipológiai kép tovább kristályosodhat.

IRODALOM: Menzerath - Meyer-Eppler, Sprachtypologische Untersuchungen: 1950, 54-93; T. Milewski: Phonological Typology....: 1953, 229-276; Univesals of Language, N.Y. 1961.; V. Skalička, Über die Typologie....: CSIFU 1965, 494-498; B.A. Uspenskij, Strukturnaja tipologija jazykov: Moskva, 1965.; Dezső L. - Hajdu P., Theoretical Problems of Typology....: Bp. 1970.

P Ü G G E L É K

A s z ó t a g

A szótagképzésben -- sok más egyéb együtttható mellett -- az illető nyelv fonológiai rendszere is szerepet játszik; a hangok rendszerszerű kapcsolatai döntően hozzájárulnak a szótag kialakulásához. A hangkombinációk típusai nagy mértékben befolyásolhatják a létrejövő szótag arculatát.

E rövid kitekintésben megkísérlem a három nyelv szótagtípusait jellemezni és egymással összevetni.

1. Trubetzkoy megállapítása szerint a magyarban monofonematikus szótaghordozók vannak; a prozódiai egység egybeesik a szótaggal. A hosszú szótaghordozók is önálló egységek, amelyeket nem szabad a kisebbek összegének tekinteni /= önálló fonéma a hosszú magánhangzó is/.

A magyarban a szótagkezdő kritikus pont, amelyen nem fordulhat elő bármilyen tetszőleges hang. A magánhangzók közül akármelyik szerepelhet ebben a pozícióban, rövid, hosszú egyaránt: a-dó, ó-ra, fi-ó-ka stb. A legtöbb mássalhangzó is kezdhet szótagot a magyarban, feltéve, hogy utána magánhangzó következik: lát, ro-bog.

Míg a hosszú magánhangzó állhat bármilyen helyzetben, a hosszú mássalhangzó szó, vagy szótag elején nem léphet fel. Mássalhangzótorlódás sem lehet szótag elején, ezt a magyar nyelv valamilyen módon igyekszik mindig elkerülni — igaz, az első szótagban nem kivétel nélküli ez a jelenség, különösen idegen szavakban, vagy hangutánzóknál nem! Pl.: strici, brumog stb.

A magánhangzók szótagzáró helyzetben is nagyobb hatókörűek, mint a mássalhangzók /szótaghordozó voltukkal összefüggésben/. Általában minden szótag végén szerepelhet bármelyik magánhangzó, az utolsó szótag vége azonban speciális követelményeket támaszt. Egynemely hangot, főleg rövidet nem tűr meg az abszolút szóvég.

Végződhet továbbá a szótag egy illetve több mássalhangzóval is: köd-mön, ült, rontsd. A szótagzáró hosszú mássalhangzó fonémát csak az abszolút szóvégi helyzet tűri meg: ott, csapott stb. Egyébként vet-tem, varr-hat — vagyis tulajdonképpen a fonéma rövid allofónja jelenik meg.

A paradigmatisztikus változások a szavak egyik-másik szótagjának szerkezetét megváltoztatják: nyíltból zárt, zártból nyílt lesz.

tai-pu-mus, o-soi-tus. A példák is mutatják, hogy más-
salhangzók is lezárhatják a szótagot. Itt azonban több
megszorítással él a finn: az utolsó szótag végén csak
az ismert dentálisok szerepelhetnek. A szó első tag-
jának végén előfordulhat mássalhangzó kapcsolat is,
és pedig ahol l, r, m, n, az első komponens, és p, t,
k, s a második: pals-ka, pirs-kui.

Az újabb idegen szavak körében találhatunk ezen meg-
kötésekkel ellenkező példát: mars /egytagu léte-
ré mássalhangzó torlódással végződik/, konsertti /nem
első szótag végén áll a hangkapcsolódás/.

A diftongusok előfordulása gyakorta szótaghely-
zethez kötött. Amennyiben szótaghatár esik az elemek
közé — a k ~ ø alternáció eredményeként —, akkor két
egyszerű magánhangzóról, és nem diftongusról van szó. E
tény megfelel azon követelménynek, hogy a szótaghatár
nem bonthatja meg a szótaghordozó egységet.

A finn szótagok fonológiai szerkezete tehát:

V	<u>o-mena</u> , <u>yö</u>
VC	<u>yk-si</u>
VCC	<u>alt-tiin</u>
CV	<u>nä-en</u>
CVC	<u>kol-me</u>
CVCC	<u>tirs-kua</u>
/CCV/	<u>sti-pendi</u>
/CCVC/	<u>plas-tinen</u>
/CCCVC/	<u>strut-si</u>
/CCCV/	<u>stra-tosfäri</u>
/CCCVCC/	<u>sprint-teri</u>

A zárójeles sorozat főként idegen szavakat tartalmaz; nem az összeset. Éppen az idegen szavak sokrétű szerkezete folytán sokféle módon léphetik át a finre jellemző szótagtípus követelményeket. Az első hat jellemzi igazán a finn nyelvet.

A szavak szótagban mért hosszúsága sok együttható eredménye: pontos számítások hiányában csak következtetni lehet rá.

A toldalékolás rendszere már előre vetíti a többszótagúság lehetőségét; lehet egyszótagu is: yö, tie, ám lehet vah-vis-ta-mat-to-mi-en / = 7 szótag / szóhoz hasonló hosszúságú is.

A zöngétlen zárhangok kvantitatív váltakozása módosulást idéz elő a szótag szerkezethen: mat-to /zárt + nyílt szótagok/ - ma-ton /nyílt + zárt/. Papp István ezt a jelenséget azzal magyarázta, hogy a szóban forgó nyílt és zárt szótagok aránya /"mint a szó azonoságának kritériuma"/ minden morfológiai változás ellenére megmarad.

Az idézett példák valóban ezt sugallják. De már a harp-pu, har-pun; kent-tä, ken-tän példák ellent mondanak ennek a megállapításnak.

Bizonyos, hogy a nyelv egészére nézve a nyílt és a zárt szótagok előfordulási aránya jellemző, és szövegekben az eltérés ettől csak minimalis lehet; így vagy úgy az eltérések kiegyenlítődnek. Nem látszik azonban indokoltnak annak a feltevése, hogy a szó hangszerkezetének formalódása azért olyan, amilyen, mert a nyílt és a zárt szótagok arányát meg kell őrizni. Ennek okát

valami másban kell keresni.

3. A szölkup szótag jellegére vonatkozóan, ha másból ne^m, a mássalhangzó /magánhangzó/ torlódások /-kapcsolatok/ típusaiból kaphatunk jelzéseket. Következtetni lehet a szótag felépítésére a szó elejéből illetve a szó végéből is. Nagy a valószínűsége ugyanis annak, hogy egy /nem idegen és hangutánzó/ szó elején elő nem forduló hangkapcsolatot nem találunk meg szóközépi szótag elején sem, illetőleg, hogy a szó abszolút végén meg nem található hangkapcsolatot szóbelseji szótagzáró pozícióban sem fedezhetjük fel. /Pl.: Szó elején nem találunk CC indítást, tehát valószínűbb az, hogy szóbelsejében sem lesz, mint az, hogy jelentkezik. Tehát egy CVCCVC sort ezek alapján inkább CVC + CVC-re kellene bontani, mint CV + CCVC-re, avagy másra./ És a szótag vége? Három mássalhangzóval végződő szóra nem akadtam, valószínű, hogy szóközépi helyen sincs ilyen lehetőség. Három mássalhangzó szóbelseji találkozásán feltételezhető, hogy CC az első, C a következő szótaghoz tartozik. Talán nem elhamarkodott az a kijelentés sem, hogy az intervokális helyzetű CC kapcsolatban a két fonéma közé esik a szótaghatár.

Ilyen meggondolások alapján szótagot kezdhet a szölkupban egy magánhangzó: uk-kir. A szótag élén mássalhangzó is megjelenhet: qū-rī-ŋī-tī, utána azonban mindig magánhangzónak kell következnie. Kivételt képez néhány újabb idegen szó: trupa /< orosz/, krupa stb. Ezek a kivételek is főleg az első szótagokra vonatkoznak!

A szótagzáró pozícióban is megtalálhatók a magánhangzók: ki, mon-ti, tü-ŋa stb. A szótagot gyakorta mássalhangzó zárja le, legtöbbször csak egy, de ritkán kettő is: nā-qira-tā-lil stb.

Mivel a szölkupban is a magánhangzó mutatkozik a szótaghordozónak, a szótagok fonológiai szerkezete a következő lehet:

V	:	<u>i-ra</u>
VC	:	<u>il'-ča</u>
CV	:	<u>tū-min</u>
CVC	:	<u>tal-kaati</u>
CVCC	:	<u>cump-tāsā</u>
/CCV/	:	<u>sta-kan</u>
/CCVC/	:	<u>klass</u>
/CCCVC/	:	<u>stroč-ka</u>

A zárójelben levő példák a szölkup idegen szókészleti elemeiben megjelenő szótaglehetőségekre utalnak — nem a teljesség igényével.

A szölkupban számottevően több a nyílt szótag, mint a zárt; arányuk kb. 1,9 : 1 !

A szölkup szó átlagos hosszúsága 2,4 szótag, ez azonban bizonyára valamelyest függ a szöveg jellegétől. Található egy szótagú elem is: tō, és nyolc szótagú is: tat-ti-šol'-čim-pi-lā-tis-sā stb.

4. Összevetve tehát a három nyelv szótagjainak tulajdonságait, néhány általánosan érvényesülő szabályt lelhethünk fel. A szótaghordozó a magánhangzó /akár rövid, akár hosszú/. A szótaghatár nem kell, hogy egybeessenék a morfémahatárral. A szótaghatár morfémaikat bont-

hat meg: löt-tem,

laivas-sa,

annia-ti, a morfémahatár meg szótagokat!

A fenti nyelvek szótagkezdő pozícióban kerülnek a mással és magánhangzó torlódást, legjellegzetesebb a CV típusú szótagkezdőt. /Az idegen szót és a hangutánzókat csak annyiban említem itt meg, hogy közöttük sem fordulhat elő bármilyen hangkapcsolattal kezdődő szótag. Nem tűri meg egyik sem e nyelvek közül a pn, tn stb. típusokat./ A szótagot a magánhangzókon kívül egy, vagy kettő /esetleg három/ mássalhangzó kapcsolata zárhatja be, de a több mássalhangzós szótagzárás már nyelvenként különböző mértékben kapott létjogot!

A magyarra vonatkozó adatok szerint /Vértess Edit/ a magánhangzó- mássalhangzó arány csaknem azonos a nyílt és zárt szótagok arányával. /mh - msh : 42,3 - 57,7

nyílt - zárt: 42,6 - 57,4/

A szölkupban nincs ilyen összefüggés: mh - msh: 45 - 55

nyílt - hárt: 65 - 35

Az eltérés a magyartól a nyílt és zárt szótagok arányában világos: a szölkup a nyílt, a magyar a zárt szótagot helyezi előtérbe!

Ha ellenben a szótagok fonémákban mért átlagos hosszúságát állítjuk egymás mellé, meglehetősen közeli értékeket látunk: magyar : 2,4

finn : 2,3

szölkup : 2,2

A szavak szótagokban mért hosszúsága az adatok szerint nagy mértékben a stilus függvénye egy adott nyelven belül is. Összevetésüket ez okból mellőzöm. Bizonyos azonban, hogy a morféma szótaghossza már stabilabb, azaz mérhetőbb — így típusalkotásra is megfelelőbb.

A szótag viselkedése arról árulkodik, hogy sok tekintetben azonos típushoz tartozónak vehetők e nyelvek /itt nem genetikai értelemben gondolom/, de egy-két mozzanat nem jellemző egyaránt mind a három nyelvre. A szótagalkotás szabályai, úgy tűnik, azonos típust jeleznek; különböző típusba sorolja őket a statisztikus elemzés némely adata, mely valószínűleg még további finomításra szorul.

BIBLIOGRÁFIA

- Átányi: Some Problems of the Hungarian Vowel System,
CSIFU /Helsinki 1965/ Pars I.
- Caroll, John B.: The Study of Language, Harvard University
Press Cambridge, 1963.
- Collinder, Björn: Das Alter der Vokalharmonie in den
uralischen Sprachen, Uppsala, 85-114 l.
- Dezső L. — Hajdu P.: Theoretical Problems of Typology
and the Northern Eurasian Languages, Bp. 1970.
- Ferguson, Ch. A.: Assumptions about Nasals, Universals of
Language, N.Y. 1961. 53-61 l.
- Greenberg, J.H.: Nature and Uses of Linguistic Typologies,
IJAL 23. 68-77 l.
- Gulya János: Zur Frage des finnisch-ugrischen Vokalsystems,
CSIFU /Helsinki 1965/ Pars I. 146-149 l.
- Hajdu Péter: Adalékok a magyar magánhangzók rendszeréhez,
NyK LIII /1951/ 220-225 l.
- : Chrestomat/hia Samoiedica, Bp. 1968.
- : Szamojéd népek és nyelvek, A Nyelvtud. Társ.
Kiadványai 76. 12-14 l.
- Hakulinen, Lauri: Suomen kielen rakenne ja kehitys
- Harris, Z.S.: From Phoneme to Morpheme, Language 31/1955/
190-222 l.

Hintze, Fritz: Zum Verhältnis der sprachlichen Form und Substanz, *Studia Linguistica* 3/1949/ 86-105 1.

Hockett, Ch. F.: A Course in Modern Linguistics, N.Y. 1965.

Ikola, Osmo: Suomen kielen käsikirja, Turku, 1968.

Jakobson, Roman: Hang, jel, vers, Bp. 1969.

- : Implications of Language Universals for Linguistics, *Universals of Language*, N.Y. 1961, 208-219 1.
- : Kindersprache... Selected Writings I./1962.
- : Phonem and Phonology. Selected Writings I. /1962/ 230-233 1.
- : Typological Studies and their Contributions to Historical Comparative Linguistics. *Sel. Wr. I.* 523-532 1.
- : Über die phonologischen Sprachblinde. *Sel. Wr. I.* 137-143 1.
- : Zur Struktur des Phonems. *Selected Writings I.* 280-310 1.

Jakobson, R. — Lotz, John: Megjegyzések a francia fonémarendszerről. *A nyelvtud. Társ. Kiadványai* 119. 9-16 1.

Kallioinen, Vilho: Suomen fonetiikan rakennusperiaatteita, Helsinki 1968.

Jones, Daniel: The Phonem; Its Nature and Use, Cambridge 1967.

Laziczius Gyula: Bevezetés a fonológiába. *A Nyelvtud. Társ. Kiadványai* 33.

Lehiste, Ilse: Consonant Quantity and Phonological Units
in Estonian. Mouton, 1966.

Lehtinen, Meri: Basic Course in Finnish. Uralic and Altaic
Series, Vol 27. Indiana University /1963/

Lotz, John: The Conversion of Script to Speech as Exempli-
fied by Hungarian. The Linguistic Reporter, Vol
11. No. 5. /1969/ 17-30 l.

Menzerath, Paul: Die Architektonik des deutschen Wortschat-
zes. Phonetische Studien 3, Bonn, 1954.

Menzeratz, Paul -- Meyer-Sppler, Werner: Sprachtypologische
Untersuchungen. Studia Linguistica IV/1950/ 54-93 l.

Milewski, Tadeusz: Phonological Typology of American Indian
Languages. Lingua Posnaniensis IV/1953/ 229-276 l.

Papp István: Finn nyelvten. Bp. 1956.

- : Leiró magyar hangtan. Bp. 1966.

Pastalo, Kalle: Mustan lumen talvi. /Romaani/ Jyväskylä.
1969.

Petőfi S. János: A nyelvtatisztikai vizsgálatok néhány kér-
dése. ONKDK Nyelvfeldolgozás és dokumentáció, Bp.
1967, 127-140 l.

Saporta, Sol: Frequency of Consonant Clusters, Language
21 /1955/ 25-30 l.

- : Phonem Distribution and Language Universals.
Universals of Language, N.Y. 1961. 61-72. l.

Simonyi Zelemend: A magyar nyelv. Bp. 1905.

Skalicko, Vladimír: Konsonantenkombinationen und linguistische Typologie. Travaux Linguistiques de Prague, II./1966/ 111-115 l.

- : Über die Typologie der finnisch-ugrischen Sprachen. CSIFU /Helsinki 1965/ Pars I. 494-498 l.

Szépe György: A nyelvészeti diszciplínák és a kommunikáció kutatás. Nyelv és kommunikáció II. Bp. 1969. MHT 127-157 l.

- : Az alsóbb nyelvi szint leírása. Általános nyelvészeti tanulmányok VI. /1969/ 359-466 l.

Tarnóczy Tamás: A magyar hangzókapcsolatok eloszlása Ady költői nyelve alapján. NyK 53/1951/

Trubetzkoy, N.S.: Gedanken über Morphonologie. Travaux du C.4./1931/ 160-163 l.

- : Grundsätze der Phonologie, Göttingen, 1932.

Uspenskij, B.A.: Strukturnaja tipologija jazykov. Moskva, 1965.

Vértes Edit: Adalékok a magyar nyelv hangtani szerkezetéhez. NyK LIV/1952/, LV/1953/, LVI/1954/.

